

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN TEMEL TARIM ORTAĞI
ÜLKELERİ İLE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Hazırlayan

Prof. Dr. Ali KOÇYİĞİT

Büşra GÜNGÖR

MALATYA, 2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN TEMEL TARIM ORTAĞI ÜLKELERİ
İLE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Büşra GÜNGÖR

Danışman

Prof. Dr. Ali KOÇYİĞİT

MALATYA 2021

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Ali KOÇYİĞİT'in danışmanlığında Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “**Türkiye’nin Temel Tarım Ortağı Ülkeleri İle Endüstri İçi Ticareti**” başlıklı bu çalışmamın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Büşra GÜNGÖR

TEŞEKKÜR

“Türkiye’nin Temel Tarım Ortağı Ülkeleri İle Endüstri İçi Ticareti” başlıklı çalışma, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programında Prof. Dr. Ali KOÇYİĞİT danışmanlığında hazırlanmış yüksek lisans tezidir.

Üniversite hayatım boyunca örnek aldığım bir hocanın danışmanlığında tez yazmak benim için büyük bir mutluluktur. Öncelikle lisans eğitimim süresince ondan aldığım kapsamlı bilgiler için, daha sonra yüksek lisans sürecinde verdiği destek ve öneriler için danışman hocam Prof. Dr. Ali KOÇYİĞİT’e tüm samimiyetimle teşekkür ederim.

Zaman zaman zorlandığım anlar oldu. Böyle anlarda desteğini ve bana olan güvenini daima hissettiren babam Nuri GÜNGÖR başta olmak üzere kıymetli aileme ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca çıktığım her yolda beni destekleyen dostum Büşra CİRİK’e hayallerimize bir adım daha yaklaşmak dileğiyle çok teşekkür ederim.

Büşra GÜNGÖR

ÖZET

TÜRKİYE’NİN TEMEL TARIM ORTAĞI ÜLKELERİ İLE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Temel özellikleri bakımından birbirine benzeyen mallar, ilgili firmalarca farklılaştırılıp ticarete konu edilmektedir. Bu bağlamda, benzer malların ülkeler arasında eş zamanlı olarak ihraç ve ithal edilmesine endüstri içi ticaret (EİT) denir. Günümüzde EİT şeklinin yalnızca imalat sanayi malları üzerine değil; aynı zamanda tarım malları üzerine de yapıldığı görülmektedir. Çalışmanın amacı, Türkiye’nin tarım mallarındaki EİT düzeyini analiz ederek tarım sektöründe yaşanan gelişmeleri ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Türkiye’nin tarım ticaretinde önemli paya sahip yedi ülke belirlenmiş ve 1999-2018 dönemi dış ticaretini kapsayan bir analiz yapılmıştır. TÜİK’in resmi web sitesinde sunulan Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (HS) fasıl bazlı ticaret verilerinin kullanıldığı analizde, EİT düzeyini belirlemek üzere Grubel-Lloyd endeksi baz alınmıştır. 99 adet fasıl içerisinde 28 adet fasılın tarım sektörüyle ilişkili olduğu belirlenmiş ve bu fasıllar, beş grup altında toplanmıştır.

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre 2018 yılına gelindiğinde, Türkiye’nin seçili yedi ülke ile gerçekleştirdiği tarım ticareti içerisindeki EİT düzeyi en yüksek mal grubu gıda sanayi ürünleridir (16-24). Diğer taraftan 2018 yılında ortalama EİT düzeyi en düşük mal grubu ise dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünlerdir (51-53). Ayrıca analiz sonucunda gerek Türkiye gerekse dünya ekonomisini derinden etkileyen kriz gibi olağanüstü durumların yaşandığı yıllarda, EİT oranlarının belirgin değişikliklere uğradığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, endüstri içi ticaret, Grubel-Lloyd endeksi ve tarım malları.

ABSTRACT

THE INTRA INDUSTRY TRADE OF TURKEY WITH THE COUNTRIES OF MAIN AGRICULTURAL PARTNER

Goods that are similar to each other in terms of their basic features are differentiated by the relevant companies and traded. In this context, the simultaneous export and import of similar goods between countries is called intra-industry trade. Today, it is seen that the intra-industry trade is not only done on manufacturing industry goods, but also on agricultural goods. The aim of the study is to reveal the developments in the agricultural sector by analyzing the level of intra-industry trade in agricultural goods in Turkey. In this direction, seven countries with a significant share in Turkey's agricultural trade were determined and an analysis covering the period 1999-2018 was made. In the analysis, in which chapter-based trade data of the Harmonized Commodity Description and Code System presented on the official website of the Turkish Statistical Institute were used, the Grubel-Lloyd index was used to determine the level of Intra-Industry Trade. Among 99 chapters, 28 chapters were determined to be related to the agricultural sector and these chapters were grouped under five groups.

According to the findings obtained as a result of the analysis, in 2018, the product group with the highest intra-industry trade level among the agricultural trade of Turkey with seven selected countries is food industry products (16-24). On the other hand, the product group with the lowest average Intra-Industrial Trade level in 2018 is the products of plant and animal origin suitable for textiles (51-53) detected. In addition, as a result of the analysis, it has been determined that the rates of Intra-Industry Trade have undergone significant changes during the years when extraordinary situations such as the crisis that deeply affected both Turkey and the world economy were experienced.

Key Words: Turkey, Intra-industry trade, the Grubel-Lloyd index and agricultural goods.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET	iii
TÜRKİYE’NİN TEMEL TARIM ORTAĞI ÜLKELERİ İLE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
THE INTRA INDUSTRY TRADE OF TURKEY WITH THE COUNTRIES OF MAIN AGRICULTURAL PARTNER	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
TABLolar LİSTESİ	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ.....	1
1.1. Materyal ve Metot.....	3
1.2. Literatür Analizi	5

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETE İLİŞKİN TEMEL YAKLAŞIMLAR	10
2.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri ve Neo-Klasik Katkıları.....	11
2.1.1. Mutlak Üstünlük ve Karşılaştırmalı Üstünlük Teorileri	12
2.1.2. Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi.....	14
2.2. Yeni Dış Ticaret Teorileri	16
2.2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi	17
2.2.2. Teknoloji Açığı Teorisi.....	17
2.2.3. Ürün Dönemleri Teorisi.....	18

2.2.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	19
2.2.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	19
2.2.6. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET	21
3.1. Endüstri İçi Ticaretin Ortaya Çıkışı ve Tanımı.....	22
3.2. Neden Endüstri İçi Ticaret?	23
3.3. Dikey ve Yatay Endüstri İçi Ticaret	24
3.4. Endüstri İçi Ticaret Düzeyini Ölçmeye Yönelik Geliştirilen Yöntemler.....	25
3.4.1. Balassa Endeksi	26
3.4.2. Grubel-Lloyd Endeksi.....	26
3.4.3. Aquino Endeksi.....	29
3.4.4. Bergstrand Endeksi	29
3.4.5. Dinamik Ölçüm Yöntemleri ve Brülhart'ın A ve B Endeksleri	30

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜN DIŞ TİCARETTEKİ YERİ VE TÜRKİYE’NİN TARIM SEKTÖRÜNDEKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ	31
4.1. Tarım Sektörünün Dünya Ticaretindeki Yeri	32
4.2. Türkiye’de Tarım Sektörü ve Dış Ticaretteki Yeri	33
4.3. Türkiye’nin Tarım Ortağı Ülkeleri ile Endüstri İçi Ticaretinin Analizi.....	35
4.3.1. Türkiye’nin Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler Grubunda (01-05) Endüstri İçi Ticareti	35
4.3.2. Türkiye’nin Bitkisel Ürünler Grubunda (06-15) Endüstri İçi Ticareti	43
4.3.3. Türkiye’nin Gıda Sanayi Ürünleri Grubunda (16-24) Endüstri İçi Ticareti	49
4.3.4. Türkiye’nin Ham Post, Deri ve Kösele Grubunda (41) Endüstri İçi Ticareti	54
4.3.5. Türkiye’nin Dokumaya Elverişli Bitkisel ve Hayvansal Ürünler Grubunda (51-53) Endüstri İçi Ticareti	60

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ	64
KAYNAKÇA.....	70

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye'de 2008-2018 Dönemi Kırmızı Et Fiyatları	41
Şekil 2: Türkiye'de 2008-2018 Dönemi Ham Deri Fiyatları	59
Şekil 3: Mal Gruplarına Göre EİT Oranları (2003 Yılı)	68
Şekil 4: Mal Gruplarına Göre EİT Oranları (2018 Yılı)	68

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Harmonize Sistem (HS) Sınıflandırmasına Göre Tarım Sektöründe Yer Alan Fasıllar	3
Tablo 2: Tarımsal Ürünlerin Sınıflandırılması	5
Tablo 3: Türkiye'nin Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünler Grubunda (01-05) EİT Oranları	36
Tablo 4: Türkiye'nin Bitkisel Ürünler Grubunda (06-15) EİT Oranları	44
Tablo 5: Türkiye'nin Gıda Sanayi Ürünleri Grubunda (16-24) EİT Oranları	50
Tablo 6: Türkiye'nin Ham Post, Deri ve Kösele Grubunda (41) EİT Oranları	56
Tablo 7: Türkiye'nin Dokumaya Elverişli Bitkisel ve Hayvansal Ürünler Grubunda (51-53) EİT Oranları.....	62

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Uluslararası ticaret kavramı, Klasik Okulun savunucularından olan Adam Smith ve David Ricardo tarafından belirli bir boyut kazanmış; ancak değişen ekonomik koşullar, gelişen üretim yöntemleri vs. uluslararası ticaretin yapısını da değiştirdiğinden klasik düşünce geçerliliğini yitirmiştir. Ülkelerin sahip olduğu faktör donatımına göre uzmanlaşmanın sağlanması ve dış ticaretin yapılması gerektiğini savunan Heckscher Ohlin teorisi, dış ticarete belirli bir süre etkin rol oynamıştır. Ancak faktör donatımının da ötesinde gerçekleşen ticaret biçimleri yaygınlaşmaya başlayınca, bu teorideki temel düşünce de önemini yitirmiştir.

Özellikle 1960'lı yıllardan sonra endüstri içi ticaret şekli giderek geniş bir alana sahip olmaya başlamış ve Heckscher Ohlin teorisinin dış ticarete bakış açısı bu noktada zayıflamıştır. Çünkü artık ülkeler, bol olarak sahip olduğu üretim faktörüyle ürettiği birçok mal grubunu ihraç ederken aynı zamanda ithal de ederler. İşte aynı endüstri grubuna ait malların bu şekilde karşılıklı olarak ticarete konu edilmesi, endüstri içi ticaret olarak tanımlanmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin tarımsal ürünlerdeki endüstri içi ticaretinin hangi düzeyde gerçekleştiği hakkında kapsamlı bir araştırma yapmak amaçlanmıştır. Literatürde yer alan çoğu çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da EİT düzeyinin ölçümünde, Grubel-Lloyd endeksinden yararlanılmıştır.

Çalışmadaki bir diğer amaç, endüstri içi ticaretin sektörel bazda ülke ekonomisinde meydana getireceği etkileri görebilmek ve gösterebilmektir. Dolayısıyla çalışmadan anlamlı bir sonuç çıkarabilmek adına; yapılacak olan analize, Türkiye'nin hem tarımsal ihracatı hem de tarımsal ithalatında büyük paya sahip ülkeler dâhil edilmiştir. Türkiye'nin 1999 yılından 2018 yılına kadar olan tarımsal dış ticaretinin ülkelere göre toplam ihracat ve ithalat verileri göz önüne alınmış ve bu bağlamda, Fransa; Hollanda, Almanya, İtalya, İngiltere, Rusya ve ABD olmak üzere yedi ülke ile gerçekleşen ticaret verilerinin incelenmesine karar verilmiştir.

Çalışmanın bölümlerinden genel hatlarıyla bahsetmek gerekilirse; birinci bölümde, çalışmanın giriş kısmı ile birlikte analizde kullanılan veritabanı ve yöntem ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Yanı sıra literatürde endüstri içi ticareti konu alan bazı çalışmalara da yine bu bölümde yer verilmiştir.

İkinci bölümde, uluslararası ticareti teorik çerçevede açıklayan eski ve yeni yaklaşımlardan; aralarında bağlantı ve karşılaştırma yapabilmek adına temel varsayımları ile bahsedilmiştir. Bu bağlamda, geliştirilen varsayımlar arasındaki farklar ortaya konularak teorilerin dış ticarete bakış açıları dikkate alınmıştır.

Üçüncü bölümde, çalışmanın temel konusu olan endüstri içi ticaret konusu birkaç başlık altında detaylandırılmıştır. Bu başlıklarda endüstri içi ticaretin; kavramsal olarak ortaya çıkışı, tanımı, ülkelere sağladığı kazançları, dış ticaretteki önemi, teorik çerçevesi ve hesaplama yöntemlerinden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölüme gelindiğinde ise çalışmada neden tarım sektörüne ilişkin bir analiz yapıldığı sorusunun cevabı aranacaktır. Dolayısıyla bu bölümde, çalışmada ele alınan veriler baz alınarak gerek Türkiye ekonomisi açısından gerekse dünya ekonomisi açısından tarımın dış ticaretteki yerine değinilmiştir. Daha sonra, Türkiye'nin seçili yedi ülke ile gerçekleştirdiği tarım ticareti içerisinde EİT'nin ne düzeyde gerçekleştiğini gösteren analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Analiz sonuçları, EİT düzeyinin ülke ve yıllara göre ortak değişimler gösterip göstermediğini daha iyi görebilmek adına hazırlanan tablolar aracılığıyla verilmiştir. Mal gruplarına göre ele alınan endüstri içi ticaret oranlarının hangi yönde değiştiği, bir önceki yılın oranları ile karşılaştırılarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, özellikle Türkiye ekonomisi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı dönemlerde EİT düzeyinin nasıl etkilendiğine dikkat çekilmiştir.

Ve çalışmanın son bölümünde, buraya kadar gelinmiş her aşamanın sonucunda elde edilen bulguları dikkate alarak kapsamlı bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, tarım sektörüne dâhil edilen mal gruplarının 2018 yılına gelindiğinde EİT düzeyi bakımından ne yönde değişim gösterdiklerini görebilmek adına bir değerlendirme yapılmıştır.

1.1. Materyal ve Metot

Bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin tarım sektöründe seçili ticaret partnerleri ile olan endüstri içi ticaretini analiz etmek ve endüstri içi ticaretin sektörel anlamda ülke ekonomisine etkilerini açıklamaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin karşılıklı tarım ticaretinde en büyük paya sahip yedi ülke (Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya, İngiltere, Rusya ve ABD) belirlenmiş ve analiz yorumları bu ülkeler ile gerçekleşen dış ilişkiler baz alınarak yapılmıştır. Seçilen ülkelerin Türkiye'nin tarım ticaretinde büyük paya sahip ülkeler olmasının yanı sıra dünya ticaretinde söz sahibi ülkeler olmasına da dikkat edilmiştir.

Tarım sektörüne ait mal grupları, Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (Harmonized Commodity Description and Coding System) (HS) fasıl bazlı sınıflandırma yöntemine göre ele alınmıştır. HS fasıl bazlı sınıflandırma yöntemine göre toplamda 99 adet fasıl bulunmaktadır. Bu bağlamda Mevlana Kalkınma Ajansı (2014: 6) tarafından hazırlanan çalışma referans alınarak tarım malları arasına giren 28 adet fasıl analize dâhil edilmiştir. Aşağıdaki tablolarda bu fasılların kod ve gruplandırma bilgilerine yer verilmiştir.

Tablo 1: HS Sınıflandırmasına Göre Tarım Sektöründe Yer Alan Fasıllar

HS Kod	Fasıl Adı
01	Canlı hayvanlar
02	Etler ve yenilen sakatat
03	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar
04	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal ve diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler
05	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)
06	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları

07	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular
08	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler
09	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat
10	Hububat
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin ve buğday gluteni
12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem
13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifenin başka yerde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları
17	Şeker ve şeker mamulleri
18	Kakao ve kakao müstahzarları
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları ve pastacılık ürünleri
20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülasaları, çay hülasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler
41	Ham postlar, deriler (kürk hariç) ve köseleler
51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat

52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat
53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kâğıt ipliği ve kâğıt ipliğinden

Kaynak: TÜİK, 2019.

Tablo 1’de yer alan 28 adet faslın gruplandırılmasında ise kısmen Bashimov’un (2017: 162) çalışması referans alınmıştır. Söz konusu fasılların grup bilgileri Tablo 2’de yer almaktadır. Dolayısıyla analiz sonuçları bu mal gruplarına göre değerlendirilecektir.

Tablo 2: Tarımsal Ürünlerin Sınıflandırılması

Ürün Kodu	Ürün Grubu
01-05	Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünler
06-15	Bitkisel Ürünler
16-24	Gıda Sanayi Ürünleri
41	Ham Post (kürk hariç), Deri ve Köseleler
51-53	Dokumaya Elverişli Bitkisel ve Hayvansal Ürünler

Kaynak: TÜİK, 2019.

Türkiye’nin seçili yedi ülke ile 1999-2018 döneminde gerçekleştirdiği dış ticaret verilerine, TÜİK veri tabanı yardımıyla ulaşılmıştır. EİT düzeyinin ölçülmesinde ise literatürde yaygın bir statik yöntem olan Grubel-Lloyd endeksi kullanılmıştır. Bu bağlamda endeksin oransal olarak değeri, 0,5 düzeyinin üzerinde ise söz konusu ticaretin endüstri içi ticaret (EİT) şeklinde gerçekleştiği; 0,5 düzeyinin altında ise endüstriler arası ticaret (EAT) şeklinde gerçekleştiği kabul edilir. Ayrıca analiz sonuçlarında elde edilen EİT oranları üç basamaklı olacak şekilde verilmiştir.

1.2. Literatür Analizi

Son yıllarda gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ticaretin içerisinde, endüstri içi ticaret şeklinin giderek arttığı görülmektedir. Ancak bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında da endüstri içi ticaret şeklinin önemli düzeyde gerçekleştiği dikkati çekmektedir. Haliyle endüstri içi ticaret konusu, literatürde daha fazla işlenmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu bölümde, endüstri içi

ticareti konu alan farklı yaklaşımdaki bazı çalışmalar incelenmiş ve genel hatlarıyla açıklanmıştır.

Qasmi ve Fausti (1999), çalışmalarında NAFTA ülkelerinin kendi aralarında yaptıkları tarım gıda malları ticaretinin EİT düzeyini incelemişlerdir. Gıda mallarına ait EİT düzeyi, Grubel-Lloyd endeksine göre hesaplanmıştır. 1990 ve 1995 yılına ait analiz sonuçları, Kanada; Meksika ve ABD'ye göre karşılaştırılmıştır. OECD tarafından düzenlenen SITC Rev.3 verileri kapsamında 23 adet mal grubu analize dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, işlenmiş gıda mallarına ait EİT düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yanı sıra ABD'de az işlenmiş malların ticareti için EAT şeklinin hâkim olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada, NAFTA anlaşması ile üye ülkelerin gıda malları üzerine yaptığı endüstri içi ticaretinin artmaya başladığı belirtilmiştir. Bu bağlamda ABD-Kanada ikili ticaretinde meydana gelen EİT artışının, Meksika'nın NAFTA üyeleri ile ikili ticaretinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun temel sebebi olarak ise ABD ve Kanada'nın Meksika'ya göre daha gelişmiş ekonomiye ve daha geniş nüfusa sahip olmaları gösterilmiştir. Önceki çalışmaların aksine bu çalışmanın sonuçlarına göre, seçili mal grupları için ABD'nin Kanada ile ticaretinde EİT şekli hâkim iken; ABD ve Kanada'nın Meksika ile yaptığı ticarete EAT şekli hâkimdir.

Ferto ve Hubbart (2001), Macaristan'ın Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile gerçekleştirdiği tarım ürünleri ticaretinin EİT düzeyini analiz etmişlerdir. Grubel-Lloyd endeksinin baz alındığı çalışmada, SITC sınıflandırmasına göre 1992-1998 yılları arasındaki dış ticaret verileri kullanılarak EİT düzeyi hesaplanmıştır. Çalışmada AB ülkeleri tarafından yapılan ortaklık anlaşmasının EİT düzeyini arttırabileceği desteklenmiştir. Ancak bu artışın ülke veya mal gruplarına göre değiştiği ve dolayısıyla ikili entegrasyon ve ekonomik ilerlemelere göre farklı yansıdığı belirtilmiştir. Analizin sonucunda; Macaristan'ın AB ülkeleri ile yaptığı tarım ticaretinde, marjinal endüstri içi ticaretin düşük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan analiz ile Macaristan ve AB ülkeleri arasındaki tarım ticaretinin, zamanla yaşanan yapısal değişikliklerden dolayı ağırlıklı olarak dikey EİT ya da EAT şeklinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Bashimov (2017), Türkiye'nin Rusya ile gerçekleştirdiği tarım ve gıda ürünleri ticaretinin EİT şeklini incelemiştir. Grubel-Lloyd endeksinin kullanıldığı bu çalışmada,

2002-2014 yılları arasındaki dış ticaret verileri ele alınmıştır. Çalışmaya konu edilen tarım ve gıda ürünleri, HS fasıl bazlı sınıflandırmaya göre 24 adet fasıl üzerinden değerlendirilmiştir. Fasıl bazlı ticaret verilerinin incelenmesi sonucunda, Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği tarım ve gıda ürünleri içerisinde sebze ve meyve grubunun en büyük paya sahip mal grubu olduğu belirlenmiştir. EİT düzeyi bakımından Rusya ile yapılan bu ticarete bitkisel ürünler ve gıda sanayi ürünleri grubunun endeks değeri yüksek bulunurken; canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubunun endeks değeri düşük bulunmuştur.

Erün (2010), çalışmasında Türkiye'nin AB ülkeleri ile yaptığı gıda ve hayvancılık ticaretinin EİT düzeyini ve birim değer oranlarını hesaplamıştır. Türkiye'nin söz konusu ülkeler ile olan 1995-2009 dönemi dış ticaret verileri kullanılmıştır. Grubel-Lloyd endeksine göre yapılan hesaplamalar sonucunda, Türkiye'nin AB ülkeleri ile ticaretinde genel olarak dikey EİT'nin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Alt sektörler bakımından yapılan incelemelere göre canlı hayvanlar grubu ticaretinde, EİT düzeyinin genel olarak düşük seyrettiği; sebze ve meyve grubu ile hayvan yemi grubu ticaretinde ise EİT'nin söz konusu olmadığı belirtilmiştir. EİT düzeyinin, ülke bazlı incelendiğinde ise Macaristan, Bulgaristan, Danimarka, İspanya, İrlanda ve Romanya ile yapılan gıda ve hayvancılık ticaretinde yüksek seyrettiği sonucuna varılmıştır.

Eşiyok (2014), Türkiye'nin; AB ülkeleri ile yaptığı EİT'nin düzeyini ve dolayısıyla AB pazarındaki rekabet gücünü, ticarete konu olan sektörlerin teknoloji içeriği bakımından incelemiştir. ISIC (Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması) sınıflama yöntemine göre alınmış 2008-2013 dönemine ait sektörler; “düşük”, “orta düşük”, “orta ileri” ve “yüksek” teknoloji sektör olmak üzere dört ana grupta incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin AB ülkelerine karşı olan rekabet gücünün yalnızca düşük teknoloji sanayi (gıda ürünleri ve içecek, tekstil ürünleri, giyim eşyası, metalik olmayan diğer minerallerin imalatı ve deniz taşıtlarının yapımı ve onarımı) grubunda yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan yüksek teknoloji sanayi grubunda rekabet gücünün düşük; orta teknoloji sanayi grubunda ise marjinal sınırdaki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada, Türkiye'nin AB ülkeleri ile yaptığı EİT'nin “orta-düşük” teknoloji sanayi şeklinde seyrettiği sonucu elde edilmiştir.

Mangır ve Fidan (2017) çalışmalarında, Türkiye'nin tarım sektörüne ait EİT'sini analiz etmeyi amaçlamışlardır. 1996-2016 dönemini kapsayan çalışmada tarım sektörüne ait mallar, SITC (Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması) Rev.3 sınıflandırma yöntemi baz alınarak ele alınmıştır. Yapılan analizin sonucunda, tarımsal dış ticarete EİT düzeyinin yüksek çıkmasına rağmen; tarımsal hammaddeler alt grubunun ticaretinde EİT düzeyinin düşük çıktığı görülmüştür. EİT düzeyinin düşük seyrettiği bu mallar; meyve ve sebzeler, hayvanlar için gıda maddeleri, yağlı tohumlar, hayvansal yağlar ve yağ veren meyvelerdir. Buna karşılık gıda maddeleri dış ticaretinde ise EİT düzeyinin yüksek seyrettiği sonucu elde edilmiştir.

Şentürk (2014), Türkiye'nin EİT düzeyini; dış ticaretinde en yüksek paya sahip 20 ülke ile yaptığı ticaretin 1990-2013 dönemi verilerini esas alarak analiz etmiştir. Ticarete konu edilen sektörler, SITC 3 basamaklı sınıflandırma yöntemine göre ele alınmış ve bu sektörlerin EİT düzeyleri, Grubel-Lloyd endeksine göre hesaplanmıştır. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'nin Fransa; Almanya, İtalya, İspanya, Polonya ve Romanya ile gerçekleştirdiği imalat sanayi ticaretinin EİT düzeyi bakımından en yüksek seyreden ticaretlerden olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan 20 ülke ile yapılan imalat sanayi ticareti içerisinde en düşük EİT düzeyine; Çin, Hindistan, Güney Kore, Rusya, Ukrayna, İran ve İsrail ile yapılan ticaretin sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, Türkiye'nin hem bütün endüstri grupları hem de imalat sanayi grupları için seçili 20 ülke ile gerçekleştirdiği ticaret içerisinde, EİT'nin payının giderek artan bir seyir halinde olduğu da dikkati çekmektedir.

Şahin (2015) çalışmasında, Türkiye'nin ve G8 ülkelerinin 1996-2014 dönemindeki EİT düzeyini belirlemeyi amaçlamıştır. Ele alınan diğer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da EİT'nin ölçülmesinde yaygın bir statik yöntem olan Grubel-Lloyd endeksi kullanılmıştır. Ticaretin söz konusu olduğu mal gruplarının sınıflandırılmasında ise SITC Rev.3 yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultta sanayiye konu edilen mallar; tarımsal mallar ve imalat malları olmak üzere iki ana grupta ele alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda hem Türkiye için hem de G8 ülkeleri için iki mal grubuna ait EİT düzeyinin de genel olarak yüksek bir seyir halinde olduğu belirlenmiştir.

Çalışkan (2010), Türkiye'nin AB üye ülkeleri ile gerçekleştirdiği EİT'nin düzeyini ölçmeye yönelik yürüttüğü çalışmasında, EAT düzeyini de ölçmeyi ve bununla birlikte geçerli olan ticaret şeklinin zaman içerisindeki değişimini göstermeyi amaçlamıştır. 1990-2007 döneminde gerçekleşen dış ticaret verilerinin kullanıldığı analizde, standart Grubel-Lloyd endeksi ve Aquino endeksi kullanılarak EİT düzeyi hesaplanmıştır. Analize konu edilen dış ticaret verileri, SITC 3 basamaklı sınıflandırma yöntemine göre incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulardan Türkiye'nin AB ülkeleri ile EİT düzeyinin giderek artan bir seyir halinde olduğu tespit edilmiştir. Ancak Çalışkan'a göre bu durum, Türkiye'nin söz konusu ülkeler ile arasında endüstriler arası ticaretin olmadığı anlamına gelmez. Diğer bir deyişle yapılan çalışmada, EİT şeklinin artan bir seyir halinde olmasına rağmen genel olarak gerçekleşen dış ticarete EAT şeklinin hâkim olduğu sonucuna varılmıştır.

Altay, Özcan ve Çınar (2009) çalışmalarında, Türkiye'nin AB (15) ülkeleri ile ticaretinde rekabet avantajına sahip olduğu alanları, Grubel-Lloyd endeksi ve Balassa endeksi yardımıyla belirlemişlerdir. Üretimde elde edilen katma değer, hem EİT hem de EAT bakımından rekabet avantajına sahip olunan ürünlerin belirlenmesindeki kriter olarak kabul edilmiştir. 1995-2007 dönemini kapsayan bu çalışmanın sonucunda; Türkiye'nin hem endüstri içi ticarete hem de endüstriler arası ticarete daha çok katma değeri düşük mallar üzerinden rekabet avantajına sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durumun yanı sıra taşıt araçlarının yer aldığı bazı mal gruplarında EİT'nin payının yüksek olması, Türkiye'nin katma değeri yüksek olan bu alanlarda rekabet avantajı sağladığını göstermiştir.

Koçyiğit ve Şen (2007), Türkiye'nin ticaret ortaklarından olan AB ülkeleri ile yaptığı EİT'nin kapsamını araştırmışlardır. Türkiye'nin söz konusu ülkeler ile 1992-2005 dönemindeki dış ticaretini inceleyen bu çalışmada, EİT'nin ölçümünde Grubel-Lloyd endeksi kullanılmıştır. Çalışmaya konu edilen endüstrilerin gruplandırılmasında ise SITC Rev.3 sınıflandırma yöntemi temel alınmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre; AB ülkeleri ile yapılan ticarete EİT'nin yeri, 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması ile giderek önemli hale gelmiştir. Ayrıca ikili ticarete yaşanan artış ile birlikte düşük teknoloji endüstrilerin EİT içerisindeki payının azaldığı; yüksek teknoloji endüstrilerin payının ise artmaya başladığı tespit edilmiştir.

Şahbudak ve Şahin (2016) çalışmalarında, Çin ile Brezilya arasındaki tarımsal gıda mallarına ait EİT'nin ne düzeyde gerçekleştiğini göstermeyi amaçlamışlardır. Ölçüm yöntemi olarak Grubel-Lloyd endeksinin kullanıldığı analizde, 2000-2014 dönemi dış ticaret verileri ele alınmıştır. İki ülke arasındaki ticarete konu olan gıda malları ise SITC Rev.3 yöntemine göre sınıflandırılmıştır. Ayrıca çalışmada, yatay ve dikey EİT düzeyinin de hesaplaması yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulardan Çin ve Brezilya arasındaki tarım gıda mallarına ait EİT düzeyinin düşük gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte iki ülke arasında, kalitesi farklı malların konu edildiği dış ticaret şekli olan dikey EİT'nin hâkim olduğu sonucuna varılmıştır.

Ekanayake, Veeramacheneni ve Moslares (2006), ABD ile İspanya arasındaki EİT'nin kapsamını açıklayan bir çalışma yapmayı amaçlamışlardır. Grubel-Lloyd endeksinin kullanıldığı analizde, 1990-2004 dönemi dış ticaret verileri baz alınmıştır. Yapılan analizin daha kapsamlı olması adına iki ülke arasındaki ticaret malları, HS sınıflandırma yöntemine göre 10 dijit olacak biçimde ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada, iki ülke arasındaki EİT'nin yatay ve dikey olarak belirlenmesi konusunda da bir ölçüm yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulardan ABD ile İspanya arasında artan bir EİT şeklinin söz konusu olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu bağlamda yapılan EİT'nin; ticarete konu edilen mallardaki kalite farklılıklarından ötürü dikey olarak gerçekleştiği ve iki ülke arasında gerçekleşen ticaretin içerisindeki payının 1990-2004 dönemi boyunca giderek arttığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan iki ülke arasında gerçekleşen bu karşılıklı ticaretin aynı zamanda ticari ilişkileri daha da yoğunlaştırdığı savunulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETE İLİŞKİN TEMEL YAKLAŞIMLAR

İnsanoğlu yaradılışından bu yana hep bir adım öteye gitme çabası içerisinde. Dünya düzeninde atılan en belirgin adımlar, maddi boyutlarda gerçekleşmiş ve ekonomi, bu gelişmelere bağlı olarak çeşitli aşamalar göstermiştir. Bu bağlamda, “uluslararası ticaret” kavramı ile birlikte ekonomiye yeni bir boyut kazandırılmıştır.

Genel bir tanımla açıklamak gerekilirse uluslararası ticaret, ülkeler arasında gerçekleşen alım satım; taşıma, depolama, finansman ve yatırım gibi işlemlerin tamamına denir (Takım, 2015: 7). Dış ticaretin zamanla gelişmesi ile tüketim kalıpları, üretim teknikleri, sektör yoğunlukları ve iş bölümü gibi faktörlerde yapısal dönüşümler yaşanmıştır.

Ülkelerin gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret performansının değerlendirilmesinde referans alınan temel argüman, ihracat ve ithalat değerinin toplamı olan dış ticaret hacmidir (Yılmaz ve Özken, 2015: 13). Yerli ülke için, gerçekleşen ihracatın ithalatı karşılama oranı aracılığıyla ihraç edilen malın katma değer oluşturması ve bu mallardaki dışa bağımlılık durumu açıklanmaktadır. Bu rasyonel ifadeler sayesinde, ülkelerin dış ticaretteki konumu ve üretim kapasiteleri daha anlamlı hale gelmektedir.

Dış ticaretin başlamasıyla “ülkeler neden dış ticaret yaparlar?” sorusu üzerinde durulmuş ve kalıplaşmış bu soruya ilerleyen zamanlarda cevap niteliğinde çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Dönemin gerektirdiği şartlara bağlı olarak şekillenen teorilerin dış ticarete bakış açıları ve dolayısıyla katkıları da farklılık arz etmektedir. Ekonomilerde, üretimi doğrudan etkileyen teknolojik yapının gelişmesi ile dış ticaretin kapsamı da giderek genişlemektedir. Bu nedenle yeni şartların gerisinde kalan teoriler, dış ticareti açıklamada yetersiz kalmış ve yerini yeni teorilere bırakmışlardır. Çalışmanın bu bölümünde amaç; dış ticareti açıklamaya yönelik ortaya atılan yaklaşımları teorik çerçevede ve genel hatları ile anlatmaktır.

2.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri ve Neo-Klasik Katkıları

Bilimsel çerçevede dış ticareti açıklamaya yönelik ortaya atılacak olan yaklaşımların temelini oluşturan Klasik Okulun savunduğu modeller, A. Smith ve D. Ricardo tarafından geliştirilen teoriler etrafında toplanmıştır. Dış ticaretin kısıtlayıcı ve korumacı önlemler altında yapılabilirliğini; dolayısıyla devletin ekonomiye müdahalesini destekleyen merkantilizm ve fizyokrasi akımları, Klasik Okul tarafından tamamen reddedilmiştir.

Ekonominin tam istihdamda olduğunu ve piyasaların müdahalelere maruz kalmadan kendiliğinden dengeye gelebildiğini (görünmez el teorisi ile) savunan A. Smith ve klasik düşünceye göre devlet müdahaleleri, dış ticaretin önünde duran

engelden başka bir şey değildir. Ayrıca dış ticaret önündeki engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” (laissez faire, laissez passer) şeklinde bir slogan geliştirilmiştir (Takım, 2015: 65).

Dış ticareti açıklamaya yönelik geliştirilen klasik düşüncenin temel varsayımları ise ticarete konu olan yalnızca iki ülkenin olduğu ve her iki ülkede de yalnızca iki malın üretildiği yönündedir. Mal alım satımında paranın aracı olarak kullanılmadığı ve üretimin yalnızca emek faktörü ile yapıldığı varsayımları altında geliştirilen emek-değer teorisi¹ ile üretimde harcanan maliyet belirlenmektedir (Takım, 2015: 66).

Ekonominin tam istihdamda olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte dış ticaret üzerine yapılan analizlere taşıma maliyetleri dâhil edilmez; aksine bu maliyetlerin olmadığı varsayılır. Bu modelde bir malın fiyatı, parasal olarak değil de reel olarak belirlendiğinden iki ülkede de maliyetler eşit kabul edilir.

Söz konusu varsayımlar altında klasik düşünceye göre iki ülke arasında dış ticaretin gerçekleşebilmesi için fiyat farklılığının söz konusu olması gerekmektedir. Nitekim fiyat farklılıkları, gerçekleşecek dış ticaretin yönünü belirleyecektir. Bu bağlamda fiyatlar, ekonomik güce sahip büyük ülke tarafından belirlenmektedir. Öte yandan küçük ülke ise fiyatı kabullenici konumundadır (Ertürk, 2010: 14). Dolayısıyla iki ülke arasındaki dış ticaret, fiyatlar eşitleninceye kadar devam eder. Çalışmanın bu bölümünde klasik dış ticaret teorilerinin temelini oluşturan mutlak üstünlük ve karşılaştırmalı üstünlük teorisine yer verilecektir.

2.1.1. Mutlak Üstünlük ve Karşılaştırmalı Üstünlük Teorileri

Dış ticaret serbestisinin gerekli kılındığı piyasa ortamında, görünmez el teorisinden bahseden A. Smith’e göre devletin ekonomiye müdahalesi yersizdir. Bu bağlamda A. Smith tarafından geliştirilen ve dış ticaretin yönünü belirleyen mutlak üstünlük teorisine göre; bir ülke, iki maldan hangisini diğer ülkeye göre düşük maliyetle üretebiliyorsa, o malı üretip ihraç etmelidir. Dolayısıyla ülke, sahip olduğu emek faktörünün tamamını o malın üretiminde kullanacak ve o malda uzmanlaşacaktır. Diğer ülkeye göre daha yüksek maliyetle ürettiği malı ise o ülkeden ithal edecektir. Böylece

¹ Klasik düşünceye göre emek değer teorisinde bir malın maliyeti, üretiminde kullanılan emeğe göre belirlenir.

Smith, farklı mallarda uzmanlaşan her iki ülkenin de dış ticaretten kazançlı çıkacağını belirtmiştir (Dinler, 2014: 565).

Ancak mutlak üstünlük teorisi, bir ülkenin diğer ülkeye göre iki malda da üstün olabilme durumunu açıklayamamış ve böyle bir durumda dış ticaretin gerçekleşmeyeceği sonucuna varılmıştır. Dış ticaretin bu yönünü açıklamada yetersiz kalan mutlak üstünlük teorisi, yıllar sonra D. Ricardo tarafından sorgulanmıştır. Ricardo'ya göre iki ülkeli, iki mallı dış ticaret modelinde belirleyici husus, mallar üzerindeki üstünlük değil; üstünlüğün derecesidir (Yılmaz ve Özken, 2015: 38).

Karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olan ülke, hangi malı karşılaştırmalı olarak daha ucuz maliyete üretebiliyorsa o malda uzmanlaşmalıdır. Dolayısıyla mutlak üstün olduğu diğer malı ithal ederek yerli üretim ile elde edeceği kazançtan daha yüksek bir kazanç elde edecektir. Böylece her iki ülkede de ticaret sonrası tüketim miktarı ve dolayısıyla refah artacaktır (Dinler, 2014: 566). Karşılaştırmalı üstünlük teorisiyle Ricardo, her iki malda da mutlak üstün olan bir ülkenin, her iki malda da mutlak üstün olmayan bir ülke ile gerçekleştirdiği ticarete iki tarafın da kazançlı çıkacağını açıklamıştır.

Ricardo'nun geliştirmiş olduğu bu teoride, Klasik Okulun dış ticaret için belirlediği varsayımlar değiştirilmemiş ve dolayısıyla maliyetin tek belirleyici unsuru olarak emek faktörü dikkate alınmıştır. Neo-Klasikler, emek faktörünün yanında üretimde kullanılan diğer faktörlerin de analize dâhil edilmesi gerektiğini savunmuş ve bu durumu fırsat maliyeti ile açıklamıştır. Bu bağlamda fırsat maliyeti, bir malın üretimini bir birim arttırmak için diğer malın üretiminden vazgeçilen toplam miktardır (Takım, 2015: 70).

Bu yaklaşıma göre bir malın maliyeti ise üretiminde kullanılan faktörlerin toplam parasal değeri ile hesaplanır. Fakat burada belirtilmek istenen esas nokta, kaynakların tümünün üretime aktarılıyor olmasıdır ki fırsat maliyeti gereği oluşan atıl kaynaklar miktarı arttırılmak istenen diğer malın üretiminde kullanılmaktadır (Yılmaz ve Özken, 2015: 39). Bu bağlamda, klasiklerin temel aldığı sabit olan üretim faktörünün tamamının kullanılıyor olması ve ülkeler arasında hareketli olmayan bu faktörlerin ülke

içinde hareketli olması varsayımları, Neo-Klasikler tarafından geliştirilen teoriler için de geçerli olmuştur.

2.1.2. Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi

Karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre malların nispi fiyat farklılıkları, üretim fonksiyonu ve emek verimliliğindeki farklılığın bir sonucudur. Ancak bu teori, oluşan farklılıkların nedenini açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda, Eli Heckscher tarafından yeni bir model ortaya atılmıştır. Bu modele göre maliyet ve fiyatlar, emek faktörünün yanında diğer faktörlerin de analize dâhil edilmesiyle belirlenmektedir. Faktör donatımı teorisi olarak da adlandırılan bu yaklaşımda nispi fiyat farklılıklarının temel nedeni, üretimde kullanılan faktör yoğunluklarındaki farklılıklardır (Ertürk, 2010: 21-22).

İlerleyen zamanlarda Heckscher'in öğrencisi Bertil Ohlin ve P. A. Samuelson'un katkılarıyla teoriye belirli bir boyut kazandırılmıştır (Dinler, 2014: 568). Bu bağlamda H-O teorisi kapsamında mallar, üretiminde yoğun olarak kullanılan faktörlere göre sınıflandırılmaktadır. H-O teorisinde, emek faktörünün yanında sermaye faktörü de analize dâhil edilerek iki ülkeli, iki mallı ve iki faktörlü bir dış ticaretin geçerli olduğu varsayımı temel alınmıştır. Dolayısıyla bu modele göre bir ülke, hangi üretim faktörüne bol miktarda sahipse o faktörün yoğun olarak kullanıldığı malda uzmanlaşmalıdır. Diğer taraftan daha az miktarda sahip olunan faktörün yoğun olarak kullanıldığı malı ise ithal etmelidir.

Temel varsayımlarına göre iki mallı ticaretin incelendiği bu teoride, malların faktör yoğunlukları bakımından benzerlik göstermediği varsayımı da göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte malların faktör yoğunlukları sabit kabul edilmekte ve bu varsayımın gereği olarak üretimi doğrudan etkileyen teknolojik gelişmeler göz ardı edilmektedir. Bu yönüyle H-O teorisi, sanayi üretiminin artması sonucunda emek yoğun bir malın sermaye yoğun bir mala dönüşmesi durumunu açıklayamamaktadır.

Modelde varsayılan farklı faktör yoğunluğuna sahip iki mallı ticaret biçimi, günümüz dış ticaret modellerinden endüstriler arası ticareti destekler niteliktedir. Nitekim faktör yoğunluğu farklı olan mallar, aynı endüstri grubuna ait mallar değildir. Böyle bir durumda, iki ülke arasında farklı endüstrilere ait malların karşılıklı

ticareti (endüstriler arası ticaret) gerçekleşmiş olur. Bununla birlikte modelde; ülkelerin bol miktarda sahip olduğu üretim faktörlerinin de farklılık göstermesi, dış ticaretin gelişmişlik düzeyi farklı ekonomiler arasında gerçekleşebileceği varsayımını temel aldıklarını gösterir. Ancak günümüz dünya ticaretinin önemli bir bölümünü, gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yaptıkları dış ticaret oluşturmaktadır.

H-O modelinin dış ticareti açıklamada yetersiz kaldığı yönleri, dış ticaretin gelişmesi ile birlikte giderek dikkat çekici hale gelmiştir ve buna bağlı olarak teorideki temel varsayımlara bağlı kalmak üzere çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bu bağlamda Stolper-Samuelson teoreminde, faktör fiyatlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi açıklanmaya çalışılmıştır (Dinler, 2014: 569).

H-O teorisine göre bir ülkenin bol olarak sahip olduğu üretim faktörünün yoğun bir biçimde kullanıldığı malda uzmanlaşması ve sahip olduğu kaynağının tümünü o malın üretiminde kullanarak ihracat yapması, söz konusu üretim faktörüne olan talebi arttırmaktadır. Dolayısıyla talebi artan üretim faktörünün fiyatı da giderek yükselecektir. Bu durum bir ülkede bol olan üretim faktörünün milli gelirdeki payının dış ticaret sonrası giderek artmasına yol açarken; kıt olan üretim faktörünün payının ise giderek azalmasına neden olmaktadır (Dinler, 2014: 569).

Faktör donatımı teorisi; ticaret hadleri sabit iken iki faktörden birinin arzının artması sonucu meydana gelebilecek olası değişiklikleri göstermek üzere geliştirilen Rybczynski teoremi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Rybczynski teoreminde, H-O teorisinde de olduğu gibi dış ticarete konu edilmiş iki farklı sektörün bulunduğu, üretimin homojen olduğu, malların faktör yoğunluklarının birbirinden farklı olduğu ve iki üretim faktörünün de tam olarak kullanıldığı varsayımları temel alınmıştır (Karluk, 2003: 45). Bu bağlamda faktörlerden birinin arzının artması, yoğun olarak kullanıldığı malın üretiminde bir artış meydana getirirken, diğer malın üretiminde bir azalış meydana getirmiştir. Ancak ticaret hadleri sabit kabul edildiği için faktör gelirlerinde herhangi bir değişim yaşanmamıştır (Ertürk, 2010: 31).

Öte yandan faktör donatımı teorisini ABD'nin 1947 yılı girdi çıktı tablosu yardımıyla test eden Leontief (1905-1999), teoriye eleştiri niteliğinde bir paradoks geliştirilmiştir. Dünya ticaretine yön veren güçlü bir ekonomiye sahip ABD'nin

sermaye yoğun mallarda uzmanlaşması öngörülürken; Leontief tarafından yapılan girdi çıktı analizi² ile sermaye yoğun malların aksine daha çok ithal edildiği, uzmanlaşmanın ise işgücü yoğun mallarda sağlandığı tespit edilmiştir (Bayraktutan, 2003: 180).

ABD açısından oldukça şaşırtıcı bir sonuç gibi görünen bu durum, ekonomistler tarafından bilgi sermayesi ya da diğer bir ifadeyle nitelikli işgücü faktörü kavramları ile açıklanmıştır. Bu bağlamda H-O teorisinde, ülkelerin üretimlerinde kullandıkları faktörlerin aynı nitelikte olduğu kabul edilir. Ancak burada belirtilmek istenen esas nokta da nitelikli işgücü yoğun malların, niteliksiz işgücü yoğun mallar ile aynı endüstri grubuna ait olmamasıdır. Dolayısıyla H-O teorisi, nitelikli işgücü faktörünü açıklayamamıştır.

2.2. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomilerin sanayileşme süreci hız kazanmış ve seri üretime bağlı olarak ülkelerin uzmanlaşma yapılarında da değişimler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, klasik dış ticaret teorilerinin savunduğu temel düşüncenin aksine; benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasındaki dış ticaretin arttığı görülmüştür (Ed. Özdemir ve Delice, 2012: 51). Özellikle gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yaptıkları dış ticaretin giderek artması, bu ülkelerin sanayileşme düzeyi ve refah düzeyi açısından benzerlik göstermesi durumunun bir sonucu olarak düşünülebilir. Dolayısıyla dış ticaretin, karşılaştırmalı üstünlük bakımından ya da faktör yoğunlukları bakımından farklılık gösteren ülkeler arasında yapılabileceğini savunan teoriler, mevcut durumu açıklayamamıştır.

Klasik düşüncenin günümüzdeki dış ticaretin yapısını açıklamada yetersiz kalmasının en önemli nedeni, temel aldıkları varsayımların gerçek hayatı yansıtmamasıdır. Bu bağlamda, özellikle gelişmiş ülkeler arasında aynı endüstriye ait malların karşılıklı olarak ticaretinin giderek arttığı ve dolayısıyla farklı endüstrilere ait malların ticaretinin ise giderek azaldığı dikkati çekmektedir (Ed. Özdemir ve Delice, 2012: 51). Sonuç olarak birçok bakımdan eleştirilere maruz kalan klasik teoriler, eski önemini yitirmiş ve yerine yeni teorilerin gelişi kaçınılmaz olmuştur.

² Girdi-çıktı analizi, üretim ve tüketim faaliyetleri açısından sektörler arasındaki ilişkiyi açıklayan bir yöntemdir. İlk kez W. Leontief (1936) tarafından ortaya atılmış ve uygulanmıştır.

2.2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Donald B. Keesing ve Peter B. Kenen tarafından geliştirilen nitelikli işgücü teorisine göre emek faktörünün içerisindeki bilgi sermayesinin yoğunluğu, imalat sanayi üretiminin gelişmesinde büyük rol oynamaktadır. Nitelikli işgücü faktörü bol ülkeler, bu faktörün yoğun olarak kullanıldığı endüstrilerde uzmanlaşmaktadır (Bayraktutan, 2003: 180).

Daha çok gelişmiş ülkelerde bol olarak bulunan bilgi sermayesi yahut nitelikli işgücü faktörü, üretiminde kullanıldığı malların ileri teknik gerektiren mallar olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla nitelikli işgücü teorisinde, iki ülkenin iki emek yoğun mallar üzerinden ticaret yapması mümkündür. Bilinmelidir ki bu mallardan biri nitelikli işgücü yoğun mal (aynı zamanda sermaye yoğun mal) diğeri ise niteliksiz işgücü yoğun maldır (Bayraktutan, 2003: 180). Nitelikli işgücü teorisinin, bu yönüyle faktör donatımı teorisine bağlı kalınarak dış ticaretin yönünü açıklamaya çalıştığı düşünülebilir. İki farklı endüstriye ait emek yoğun mallarda ticaretin söz konusu olması, bu teorisinin endüstriler arası ticaret şeklinin bir açıklayıcısı olduğu düşüncesini desteklemektedir.

2.2.2. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknolojik alt yapısı dinamik ülkeler, üretimde yoğun olarak kullandıkları ileri teknikler sayesinde yeni mallar üretebilme gücüne sahiptirler. Teknoloji açığı teorisine göre dış ticarete söz sahibi olan sanayisi gelişmiş ülkeler, geniş talep hacmine sahip yeni mallar üreterek belirli bir süre malların patent hakkına sahip olmakta ve o malların ihracatında monopolcü konumuna geçmektedirler. Teknolojik yeniliği temel alan bu teorisinin dayandığı varsayımlar, aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

- İşgücü faktörü homojen değildir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre nitelikli ve niteliksiz işgücü biçiminde farklılık göstermektedir.
- Üretim faktörleri, hem ülke içinde hem de ülke dışında hareketlidir.
- Piyasalar monopol ve oligopol olarak değişmektedir.
- Mal ticaretinin analizi çerçevesinde işgücüne yapılan yatırımlar göz ardı edilmemektedir.
- Ülkelerin üretim fonksiyonları benzer değildir.
- Ancak ülkelerin sahip oldukları sanayi karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilir, ülkelerin kendileri değil.

- Dış ticaretin yönünü belirleyen kilit faktör teknolojidir.
- Dış piyasaya sunulan yeni bir malın üretimine yönelik teknik bilginin ülkeler arasındaki aktarımı, sahip olunan teknolojik alt yapıya göre mümkün olmaktadır.
- Ülke içerisinde yeni üretilecek bir malın talep yapısının oluşmasında ve başka firmalarca taklit edilmesinde geçen süre, o ülkenin teknolojik açıdan yenileşmesinde belirleyici olmaktadır (Karluk, 2003: 112).

Bu bağlamda, ülkelerin üretim yapılarında Ar-Ge yatırımlarının önemi vurgulanmakta ve sanayi sektörüne ağırlık verilmektedir. Bu teoriye göre bir malın ilk icat eden ülke tarafından ticarete konu edilip farklı ülkelere ihraç edilebilmesi, karşılaştırmalı üstünlüğün sonucunda mümkün hale gelecektir (Seyidoğlu, 1993: 83). Nitekim yenilikçi teknolojik alt yapıya sahip ülkeler, yeni bir malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe, diğer bir deyişle daha düşük maliyetle üretebilme avantajına sahip olabilmektedir. Böyle bir durumda ise malı ilk ihraç eden firma veya ülkeye olan dış talep giderek daralacaktır (Seyidoğlu, 1993: 83).

Ancak yeni üretilen bir malın yabancı firmalar tarafından taklit edilmesi, belirli bir süre almaktadır. Dolayısıyla bu süreç içerisinde malın ilk üreticisi olan ülke veya firma, patent hakkına sahiptir ve dış ticarete belirli bir süre monopolcü konumundadır. Teknoloji açığı teorisi, böyle bir durumda üretimi elinde bulunduran firmanın kârının artacağını açıklamaktadır. Bu bağlamda teoriye göre dış ticarete gelişmiş ekonomiler tarafından yeni malların üretilmesinin ardından yabancı firmalarca taklit edilmesi, sürekli devam eden bir süreçtir ve bu süreç, üretim tekniklerinde dinamikliği sağlamaktadır (Karluk, 2003: 113).

2.2.3. Ürün Dönemleri Teorisi

R. Vernor (1966) öncülüğünde geliştirilen ürün dönemleri teorisi, teknoloji açığı teorisinin devamı niteliğindedir. Teknoloji açığı teorisinde bahsedilen, yeni bir mal icat eden ülkenin dış ticarete sahip olduğu monopolcü konumunda yaşanan değişim süreci, bu teori ile açıklanmıştır. Beş aşamadan oluşan ürün dönemleri teorisinin ilk aşamasında, ileri sanayiye sahip ülkelerin icat ettiği yeni bir malı iç piyasaya sunmaları söz konusudur. Bu aşamada, mal henüz olgunlaşmamıştır ve iç piyasadaki geçerli bir sonuç alıp almayacağı belli değildir. İkinci aşamada, ülke içinde talebi oluşan mal artık

olgunlaşmıştır. Böylece mal, ihracata konu edilmek üzere dış piyasaya sunulacaktır. Üçüncü aşamada, malın üretim teknolojisi standartlaşmış ve bununla birlikte lisans hakkı ihracat yoluyla diğer ülkelere verilmeye başlamıştır. Böylece dördüncü aşamada, bazı ülkelerin o malın üretiminde maliyet avantajına; diğer bir deyişle karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup ihracat yapmaya başlaması söz konusudur. Son aşamada ise malın ilk üreticisi olan ülkenin patent hakkı ortadan kalkar ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip diğer ülkelerde ihracat giderek artar. Dolayısıyla bu aşamada artık o ülke, malın ihracatçısı değil; ithalatçısı konumundadır (Dinler, 2014: 571). Ürün dönemleri teorisine göre beş aşamada gerçekleşen bu döngü, teknolojik yapısı dinamik ülkeler tarafından yeni malların icadıyla devam edecektir (Yılmaz ve Özken, 2015: 45).

2.2.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

S. B. Linder (1961) tarafından geliştirilen tercihlerde benzerlik teorisi, diğer teorilerden farklı olarak dış ticarete talep yönlü yaklaşmaktadır. Bu teoriye göre bir mal, ilk olarak iç talebi karşılamaya yönelik üretilir ve iç piyasaya sunulur. Daha sonra benzer talep yapısına sahip ülkelerin piyasalarına sunulur. Benzer zevk ve tercihlere sahip ülkelerin belirlenmesindeki temel kriter ise gelir düzeyidir. Bu teoriye göre gelir düzeyi birbirine yakın ülkelerin tüketici tercih ve beğenileri de birbirine yakındır (Yılmaz ve Özken, 2015: 41).

Tüketim kalıplarının gelir düzeyine bağlı olarak değiştiğini savunan tercihlerde benzerlik teorisine göre düşük gelirli ülkelerdeki tüketiciler, kalitesi düşük malları talep ederken; yüksek gelirli ülkelerdeki tüketiciler kalitesi yüksek malları talep ederler. Bu bağlamda Linder, gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin daha çok tarım mallarında yapıldığını, gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yaptığı ticaretin ise sanayi malları üzerine olduğunu savunmuştur (Edit. Özdemir ve Delice, 2012: 56). Diğer bir deyişle bu teoriye göre bir mal yüksek gelirli ve düşük gelirli ülkelerde kalite bakımından farklılaşmaktadır.

2.2.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek ekonomileri teorisi, üretim miktarı ile maliyet arasındaki ilişkiyi temel almakta ve dış ticaretin yönünü bu ilişki kapsamında açıklamaktadır. Teoriye göre bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması için üretici firmanın bir malın miktarını arttırırken üretimde harcanan maliyeti minimuma indirgemesi gerekir. Bu bağlamda

ölçek ekonomileri teorisine göre karşılaştırmalı üstünlüğün sağlandığı mal grubunun üretilip ihraç edilmesi, ülkelere kazanç sağlayacaktır (Karluk, 2003: 97).

Bir malın üretim miktarı arttıkça maliyetinin azalması durumu, ölçeğe göre artan getiri (azalan maliyet) olarak adlandırılmakta iken; maliyetinin artması durumu ise ölçeğe göre azalan getiri (artan maliyet) olarak adlandırılmaktadır. Bu teoriye göre bir ülkede maliyet avantajının sağlanabilmesi, üretimdeki bilgi ve teknoloji yoğunluğu ile mümkün olmaktadır (Ertürk, 2010: 39). Dolayısıyla bilgi sermayesine bağlı olarak artan sanayileşmenin ülke ekonomisine rekabet ortamında maliyet avantajı sağlayacağı açıklanmıştır.

Ölçek ekonomileri teorisi, üretimin artmasındaki içsel ve dışsal faktörlere bağlı olarak iki grupta incelenmektedir. İçsel ölçek ekonomileri, bir ülkedeki her hangi bir firma özelinde artan üretim miktarına bağlı olarak maliyetin azalması durumunu açıklamaktadır. Dışsal ölçek ekonomileri ise söz konusu firmanın yer aldığı sektörün ülke genelinde artan üretim hacmine bağlı olarak maliyetinin azalması durumunu açıklamaktadır (Yılmaz ve Özken, 2015: 42).

2.2.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

Ülkeler arasında gerçekleşen mal ticareti, esas itibariyle endüstriler arası ticaret (EAT) ve endüstri içi ticaret (EİT) olmak üzere iki farklı şekilde incelenmektedir. H. Chamberlin (1933) tarafından geliştirilen bu teoride, ürün farklılaştırmasına bağlı olarak artan dış ticaret yapısı açıklanmıştır. Nitekim sanayi üretiminin hâkim olduğu ekonomilerde tüketici tercihleri, aynı faydaya sahip mallar için bile olsa çeşitlilik göstermektedir (Karluk, 2003: 102).

Monopolcü rekabet teorisine göre farklılaştırılmış malların üretimlerinde ölçeğe göre artan getiri (azalan maliyet) söz konusu ise gerçekleşecek olan dış ticaretin endüstri içi ticaret şeklinde olması mümkün hale gelir (Karluk, 2003: 103). Nitekim tüketici için tercih çeşitliliği sağlayan aynı nitelikteki çok sayıda farklılaştırılmış malların, özellikle sanayi yapısı birbirine benzeyen ülkeler tarafından karşılıklı olarak ticareti giderek artmaktadır.

Bu teoriye göre ayrıca, maliyet avantajının sağlanamadığı mal grupları ithal edilirken; karşılığında maliyet avantajının sağlandığı mal gruplarının ihraç edilmesi

gerekir. Dolayısıyla bu koşullar altında farklı nitelikteki malların ticareti, yani endüstriler arası ticaret gerçekleşmiş olur. Günümüz dış ticareti incelendiğinde, dikkati çeken hususlardan biri de ticaret taraflarının kendi sınırları içinde üretebildiği hatta karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mal gruplarını bile ithal etmesidir (Seyidoğlu, 1993: 84).

Monopolcü rekabet teorisi, tercihlerde benzerlik teorisinin dış ticarete bakış açısını destekler bir şekilde, benzer tüketici zevk ve tercihlerine sahip ülkeler arasında gerçekleşen benzer malların karşılıklı ticaretinin dünya ticaretindeki önemine vurgu yapmaktadır. Bu modele göre benzer malların karşılıklı ticaretinde rastlanılan mal farklılaştırması olayı, sanayi mallarında sıkça görüldüğünden, gelişmişlik düzeyi birbirlerine yakın olan ülkelerde endüstri içi ticaret daha yoğun bir biçimde yapılmaktadır (Seyidoğlu, 1993: 85). Dolayısıyla monopolcü rekabet teorisi, endüstri içi ticaretin gelişimine zemin hazırlayan yeni dış ticaret modellerinden biri olarak görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET

Yenilenen bilgi ve teknolojiye paralel olarak değişen dünya şartları; üretim ve tüketim kalıplarının da değişmesini beraberinde getirmiş, bu durum günümüz ekonomilerinde üretimin talebi karşılayabilmesi yerine, kazanç sağlayabilme niteliğini ön plana çıkmıştır. Üretimin önceliği bakımından dünya genelinde yaşanan dönüşüm, tüketim için de geçerli olmuş; artık tüketiciler, temel ihtiyaçlarının da ötesinde birden fazla tercih seçeneklerinin bulunduğu bir piyasa ortamında, belirledikleri kıstaslara en uygun mal ve hizmeti talep etme ihtiyacını gütmüşlerdir.

Neticede, günümüze gelindiğinde değişen üretim ve tüketim kalıplarının doğal olarak dış ticaretin yapısını da değiştirdikleri ve bu yeni durumu açıklamaya yönelik yeni teorilerin ortaya atıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, yeni teorilerde klasiklerin aksine; üretimde ölçeğe göre artan getirinin (azalan maliyetin) sağlandığı, piyasada eksik rekabet koşullarının görüldüğü ve firmalarca aynı nitelikte olan farklılaştırılmış malların üretilbildiği varsayımları temel alınmaktadır (Şahin, 2015: 99). Bu

varsayımların beraberinde endüstri içi ticaret teorisi geliştirilmiş ve endüstri kavramının üretimdeki yeri giderek artmıştır.

Dolayısıyla aynı endüstride uzmanlaşan ve gelişmişlik düzeyleri birbirine yakın olan ülkeler, malların farklılaşmasından ve maliyet avantajının sağlanmasından ötürü karşılıklı olarak ticarete girerler (Balassa, 1979: 29). Çalışmanın bu bölümünde endüstri içi ticaret konusuna teorik çerçevede yer verilecek ve bu bağlamda endüstri içi ticaretin tanımı ile beraber temel hesaplama yöntemlerine, Grubel Lloyd endeksi ağırlıklı olmak üzere değinilecektir.

3.1. Endüstri İçi Ticaretin Ortaya Çıkışı ve Tanımı

B. Balassa 1963 yılında, Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında gerçekleşen mal ticaretini açıklamaya yönelik bir çalışma yürütmüş ve bu çalışma sayesinde endüstri içi ticaret teriminin ortaya atılmasına öncülük etmiştir. Çalışmanın sonucunda söz konusu ekonomiler arasında yapılan karşılıklı ticaretin yoğun olarak aynı mal grupları üzerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir (Altay v.d., 2009: 162).

Genel bir tanımla endüstri içi ticaret (EİT), üretimde kullanılan temel girdi ve tüketimde sağlanan fayda bakımından birbirlerine yakın malların eş zamanlı olarak ihraç ve ithal edilmesidir (McCorristion ve Sheldon, 1990: 1). Dış ticaretin yapılma nedenlerini çeşitli teoriler ile açıklamaya çalışan klasik düşüncenin temelinde böyle bir ticaretin yapılabilirliği söz konusu değil iken; bugün bu yöntem, gelişmiş ülkeler tarafından yoğun olarak yapılan bir ticaret şekli haline gelmiştir.

Abd-El Rahman (1986) tarafından benzer malların iki yönlü ticareti³ şeklinde adlandırılan bu ticaret şekli, endüstriyel üretim olanaklarının gelişmesi ile birlikte malların firmalara özgü dokunuşlar sonucunda farklılaştırılmasına bağlı olarak artmaya başlamıştır. Teoride, benzer talep yapısına sahip gelir düzeyi birbirine yakın ülkeler arasındaki EİT'nin daha yoğun bir şekilde gerçekleştiği öngörülmektedir. Dolayısıyla bu ticaret şeklinin gerçekleşebilmesindeki temel etken, ülkelerin aynı endüstride uzmanlaşmayı sağlanmasının yanı sıra malların farklılaştırılmasıdır.

Ancak sanayileşmemiş üretim yapısına sahip bir ekonomide mal farklılaştırılmasından bahsedilemez. Bu yüzden EİT kapsamında ülkelerin kazanç

³ EİT şeklinin buradaki tanımı Mangır ve Fidan'ın (2017: 47) çalışmasından aktarılmıştır.

sağlayabilmesi için üretim tekniklerinin dinamik bir yapıya sahip olması gerekir ki bu durum ölçek ekonomilerinin geçerliliğini de mümkün kılar. Bu yüzden monopolcü rekabet teorisinin, burada temel alınan sanayileşmiş üretim ve özgün mal üretebilme konuları çerçevesinde, EİT yöntemini destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir.

3.2. Neden Endüstri İçi Ticaret?

1960'lara kadar dünya ticaretinde sıkça rastlanılan farklı nitelikteki mal gruplarının konu edildiği EAT şekli, üretimde ölçek ekonomisi ve mal farklılaştırması olayının yoğunlaşması ile daha az tercih edilmeye başlanmıştır (Şahbudak ve Şahin, 2016: 146). Buna bağlı olarak 1960'lardan itibaren EİT şeklinin özellikle dünya ticaretine yön veren ekonomiler arasında daha çok tercih edildiği görülmüştür. Nitekim teoriye göre mal farklılaştırmasının sıkça görüldüğü sanayi malları, endüstri içi ticarete daha fazla konu olmaktadır. Dolayısıyla bu ticaret şekli, üretimlerinde sanayi mallarının geniş yer kapladığı gelişmiş ekonomiler arasında daha yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir.

Endüstri içi ticaret ile sanayileşmiş ülkeler tarafından farklılaştırılmış mallar piyasaya sürülerek üretimde kullanılan teknik bilgi diğer ülkelere aktarılmakta ve bu sayede, ülkelerin sanayileşme yapıları ve kaynak dağılımları birbirine giderek yaklaşmaktadır (Koçyiğit ve Şen, 2007: 70). Öte yandan EİT'ye giren ülkeler, ölçek ekonomisi bakımından maliyet avantajının sağlanabildiği alanlarda yoğunlaşmakta ve kaynaklarını bu alanlara aktararak uzmanlaşmaktadırlar. Uzmanlaşmanın nispeten dar bir alanda yapılması; mallar üzerinde sağlanan çeşitliliğin artmasına ve üretimin ölçek ekonomisi kapsamında gerçekleşmesine yol açmaktadır (Koçyiğit ve Şen, 2007: 62). Böylece rekabet ortamında birbirleriyle yarışan firmalar kendilerine özgü, diğer bir deyişle kendi imzalarını taşıyan aynı nitelikteki mal gruplarını üretilip geniş pazarlara tanıtmaya imkânına kavuşurlar. Bu durum ülkelerdeki sanayi üretimini dinamik kılmakla birlikte ileri üretim teknikleri sayesinde mallar üzerinde sağlanan katma değeri giderek arttırmaktadır.

Ayrıca EİT şekli sayesinde, mal piyasasına yabancı firmalar tarafından aynı endüstriye ait çok sayıda farklılaştırılmış mal gruplarının sunulması, tüketiciye birden fazla tercih seçeneği sağlamaktadır (Şahin, 2015: 99). Böylece tüketiciler, aynı faydayı

sağlayan çok sayıdaki malları, kalite ve fiyat gibi farklı yönlerden karşılaştırarak tercih yapma imkânına kavuşurlar.

Firmalar ise kendine özgü ürettikleri mallarıyla, tüketici açısından tercih edilen seçenekler arasında olabilmek için kalite bakımından birbirleriyle yarışacaktır. Böylece EİT sayesinde, üreticilerin ölçek ekonomisi şartlarına bağlı olarak kalite standartlarına verdikleri önem giderek artmaktadır. Bu durum, ülkelerin refah düzeylerine de olumlu yansımaktadır. Bir bakıma endüstrileşme hareketinin her sektör için geçerli olmasına katkı sağlayan EİT yöntemi, bu sayede ülkelerin sanayileşme alt yapısına da katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla benzer malların karşılıklı ticareti ile ülkelere hem üretici hem de tüketici açısından çift taraflı kazanç sağlanmış olur.

3.3. Dikey ve Yatay Endüstri İçi Ticaret

EİT şekli teorik çerçevede, yatay ve dikey EİT olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Dikey EİT, farklı kalitelerdeki benzer malların karşılıklı olarak ithal ve ihraç edilmesidir (Greenaway ve Milner, 2003: 3). Bu bağlamda, dikey EİT'nin gelişmişlik düzeyi farklı olan ekonomiler arasında gerçekleştiği düşüncesinin temel nedeni, burada bahsedilen kalite farklılığı olayıdır. Nitekim az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin; üretimde kullanılan teknik bilgi ve teknoloji bakımından geri kalmaları, gelişmiş ülkelere göre daha az kaliteli malları üretmelerine neden olmuştur.

Dolayısıyla sanayileşme düzeyi farklı olan ülkelerin aynı endüstriye ait mallarda, üretimde kullandıkları teknolojiye bağlı olarak farklılık gösterdikleri görülmektedir. Bu durum, ülkeler arasındaki sanayileşme düzeyi bakımından oluşan fark ortadan kalkıncaya dek devam etmektedir.

Diğer taraftan yatay EİT ise aynı kalitedeki farklılaştırılmış malların karşılıklı ticareti olarak tanımlanmaktadır (Greenaway ve Milner, 2003: 3). Dolayısıyla mallar arasında herhangi bir kalite farklılığının olmaması, bu ticaret şeklinin gelişmişlik düzeyi benzer ülkeler arasında gerçekleştiğini göstermektedir. Üretimde kalite, daha çok ölçek ekonomisine bağlı olarak arttığından yatay EİT, mal farklılaştırmasının yanında ölçek ekonomisine göre de belirlenmektedir (Erün, 2010: 72).

Peki, EİT'nin dikey ve yatay olarak ayrılmasındaki temel neden olan malların yüksek kaliteli ya da düşük kaliteli olma durumu neye göre belirlenir? Bu bağlamda teoriye göre bir malın kalite düzeyini belirleyen temel gösterge fiyattır. Dolayısıyla dikey EİT ve yatay EİT şekli olarak yapılan ayrımın belirlenmesinde, söz konusu mal grubuna ait ihracat ve ithalatın birim değeri kullanılır (Şahin, 2015: 100).

Bir başka deyişle buradaki temel düşünce, kalitesi yüksek malların fiyatlarının kalitesi düşük malların fiyatlarına göre daha pahalı olduğu yönündedir. Kalitesi yüksek mallar, aynı zamanda sermaye yoğun mallardır ve gelişmiş ülkeler, bu faktör donatımına sahip (sermaye yoğun) mallarda uzmanlaşmaktadırlar. Öte yandan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilen emek yoğun mallar ise kalitesi düşük mallar olarak nitelendirilmektedir (Greenaway ve Milner, 2003: 6). Dolayısıyla yatay EİT şeklinin yüksek gelirli ülkeler arasında daha yoğun yapıldığı; dikey EİT şeklinin ise gelir düzeyleri ve dolayısıyla gelişmişlik düzeyleri farklı ülkeler arasında daha yoğun yapıldığı öngörülmektedir (Ekanayake, vd., 2006: 682).

3.4. Endüstri İçi Ticaret Düzeyini Ölçmeye Yönelik Geliştirilen Yöntemler

Ükelere sağladığı çift taraflı kazançtan ötürü giderek artan bir dış ticaret şekli haline gelen endüstri içi ticaretin ölçülmesinde, çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Geliştirilen yöntemlerin ortak amacı, dış ticarete girişen ülkelerdeki ihracat ve ithalat değerinin birbirine uyumlu olmasıdır (Altay v.d., 2009: 164).

Bu bağlamda EİT'nin ölçülmesine yönelik bilimsel anlamda ilk ortaya atılan hesaplama yöntemleri; Verdoorn (1960), Michaely (1962), Kojima (1964) ve Balassa (1966) tarafından geliştirilen yöntemler olmuştur (Şentürk, 2014: 212). Ancak bu yöntemler EİT düzeyini açıklamada yetersiz kaldığından çok fazla rağbet görmemiştir.

Literatürde EİT'yi ölçmeye yönelik geliştirilen endeksler, statik ve dinamik ölçüm yöntemleri olmak üzere iki grupta sınıflandırılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde ise statik ve dinamik ölçüm yöntemlerinin arasında en çok tercih edilen endeksler genel hatları ile açıklanmıştır. Bu doğrultuda statik ölçüm yöntemi olarak Balassa endeksi, Grubel-Lloyd endeksi, Aquino endeksi ve Bergstrand endeksi ele alınırken; dinamik ölçüm yöntemleri olarak Brülhart'ın A ve B endeksleri ele alınmıştır.

3.4.1. Balassa Endeksi

Balassa (1966) tarafından Avrupa Ekonomik Topluluğu (European Economic Community) dâhilindeki ortak Pazar ülkelerinin endüstri içi uzmanlaşma düzeyini belirlemeye yönelik statik bir çözüm yöntemi geliştirilmiştir. Endüstri içi ticaret değerini ifade eden denklem, aşağıdaki gibidir.

$$B = \frac{1}{n} \sum \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}$$

i: endüstri grubu

X_i : i endüstrisine ait toplam ihracat değeri

M_i : i endüstrisine ait toplam ithalat değeri

n: endüstri grubu sayısı

Denklemin çözüm aralığı, 0 ile 1 arasındaki değerlerdir. Endeksin 0 çıkması durumu, söz konusu mal grubunda EİT'nin tam olarak gerçekleştiği anlamına gelmekteyken; 1 çıkması durumu ise EAT'nin tam olarak gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla endeks, 0'a yaklaştıkça EİT düzeyi artarken; 1'e yaklaştıkça EİT düzeyi azalmaktadır (Saraçoğlu ve Kortan, 2014: 47-48).

3.4.2. Grubel-Lloyd Endeksi

Balassa endeksinde, dış ticaretin yönünü açıklamaya yönelik önemli sorunları göz ardı etmesinden kaynaklı oluşan eksikliklerin üzerine Herbert G. Grubel ve P. J. Lloyd tarafından yeni bir endeks geliştirilmiştir. Bu bağlamda Balassa endeksinin eksik yanlarından biri, dış ticaret analizlerinde bütün endüstrilere eşit ağırlıkta yaklaşmasıdır (Grubel ve Lloyd, 1975: 26). Böyle bir durumda, toplam ihracat ya da ithalat içerisinde yüksek paya sahip olan endüstrilerin dış ticaretteki ve dolayısıyla ülke ekonomisindeki önemi göz ardı edilmiş olur. Endeksin EİT'yi açıklamasındaki ikinci eksik olduğu yanı ise dış ticaretteki mevcut dengesizliklerin dikkate alınmamasıdır (Grubel ve Lloyd, 1975: 26).

Balassa endeksine getirilen eleştiriler göz önünde bulundurularak geliştirilen G-L endeksi, statik bir ölçüm yapmaktadır. Belirli bir dönem ve endüstri grubunun baz alınarak EİT düzeyinin belirlendiği denklemde, ihracat ve ithalat değerlerinin birbirine

uyumu temel alınmıştır. Grubel ve Lloyd (1975)'a göre EİT (R_i), belirli bir dönemde ithal edilen mal grubu ile tam olarak aynı endüstri grubuna ait mal grubunun ihracat değeridir.

$$R_i = (X_i + M_i) - |X_i - M_i| \quad (1.1)$$

Burada i , 1'den n 'ye kadar olan herhangi bir endüstriyi ifade etmektedir. R_i denklemi, seçilen yerli ülke ile bir ya da birden fazla yabancı ülke ya da ülkeler grubu arasında hesaplanabilmektedir. Grubel ve Lloyd (1975), EAT'yi ise S_i denklemi ile açıklamıştır.

$$S_i = |X_i - M_i| \quad (1.2)$$

Dolayısıyla i endüstrisine ait EİT, toplam ticaret değerinden $(X_i + M_i)$ net ihracat ya da ithalat değerinin $|X_i - M_i|$ çıkarılmasıdır. Bu denklem, aynı ülke ve endüstri grubu için uygulanıyor olmasının yanı sıra farklı ülke ve endüstri grupları için uygulandığında, birbirleriyle karşılaştırılabilmesi adına aşağıdaki gibi düzenlenmiştir (Grubel ve Lloyd, 1975: 21).

$$A_i = [|X_i - M_i| / (X_i + M_i)] \cdot 100 \quad (1.3)$$

$$B_i = [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|] 100 / (X_i + M_i) \quad (1.4)$$

A_i denklemi, EAT değerinin; B_i denklemi ise EİT değerinin açılımıdır. Her iki denklem de 0 ile 100 arasında değer almaktadır. i endüstrisine ait ihracat değerinin ithalat değerine eşit olması durumunda ($X_i = M_i$), B_i denkleminin sonucu 100 çıkmaktadır. Diğer taraftan i endüstrisinde ihracat ya da ithalattan birinin hiç yapılmaması durumunda ($X_i=0 / M_i=0$), B_i denkleminin sonucu sıfır çıkmaktadır (Grubel ve Lloyd, 1975: 21).

Bu çalışmada, Türkiye'nin tarım mallarındaki EİT düzeyini ölçmek için standart oransal formül kullanılmıştır. Bu bağlamda herhangi bir j ülkesinin i endüstrisine ait EİT oranı standart denkleme göre $EİT_j = 1 - [|X_{ij} - M_{ij}| / (X_{ij} + M_{ij})]$ eşitliği ile bulunmaktadır. Dolayısıyla EİT oranı, 0 ile 1 arasında değer almaktadır. i endüstrisine ait ihracat ve ithalat değerinin birbirine eşit olması durumunda; EİT oranı ($EİT_j = 1$), maksimum değerine ulaşır. Oranın 0,5 düzeyinin üzerinde seyretmesi, yapılan dış ticaretin EİT şeklinde gerçekleştiğini; 0,5 düzeyinin altında seyretmesi ise yapılan dış ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Diğer taraftan EİT düzeyi, endüstri gruplarının ve toplulaştırma düzeyinin ele alınış biçimine göre iki taraflı analiz ile hesaplanmaktadır. Birinci durumda, toplulaştırma düzeyi sabit kabul edilirken; endüstri grupları değişken kabul edilmektedir. İkinci durumda ise endüstri grubu sabit kabul edilirken; toplulaştırma düzeyi değişken kabul edilmektedir. Birinci durum baz alındığında, analiz; n sayıdaki endüstri grubunun toplam ihracat ve ithalat değeri içerisinde yer alan her bir endüstrinin göreceli ihracat ve ithalat ağırlığı şeklindedir. Grubel ve Lloyd'un (1975) geliştirilmiş olduğu bu analizin formülize edilmiş hali aşağıdaki gibidir.

$$\begin{aligned}\bar{B}_1 &= \sum_i^n B_i (X_i + M_i) / \sum_i^n (X_i + M_i) \cdot 100 \\ &= \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100\end{aligned}\quad (1.5)$$

$\bar{B}_1$ denklemi, ortalama EİT'nin yüzdesel olarak ifade edilmesidir. Ayrıca bu analiz, n sayıdaki endüstrinin toplam ihracat ve ithalat değerinin bir yüzdesi olarak EİT toplamına eşittir (Grubel ve Lloyd, 1975: 22).

$$\bar{B}_1 = \frac{\sum_i^n [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|]}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100 \quad (1.6)$$

Eğer ülkelerin mal ticaretinde dengesizlik söz konusu ise bu durum, söz konusu malların EİT düzeyinin düşme eğiliminde olduğunu gösterir. Dolayısıyla bütün mallar için söz konusu olan ticaret dengesizliğine bağlı olarak ölçme yöntemlerinde uyarlamaya gidilmiştir. Bu bağlamda EİT'yi ticaretteki dengesizliğin olası etkilerinden arındırmak amaçlanmıştır (Şentürk, 2014: 214).

G-L endeksinin uyarlanmış biçimi aşağıdaki gibidir.

$$\bar{C}_1 = \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i) - |\sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i|} \cdot 100 \quad (1.7)$$

$$\begin{aligned}\bar{C}_1 &= \bar{B}_1 \cdot \frac{\sum_i^n (X_i + M_i)}{\sum_i^n (X_i + M_i) - |\sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i|} \\ &= \bar{B}_1 \cdot 1/(1-k)\end{aligned}\quad (1.8)$$

Burada k ; $\left| \sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i \right| / \sum_i^n (X_i + M_i)$ formülüne eşittir. Bu sayede toplam ticaretteki mevcut dengesizlik, belirli bir endüstri grubuna ait EİT oranının aşağıya doğru eğimli olmasına sebebiyet vermeyecektir (Grubel ve Lloyd, 1975: 22).

3.4.3. Aquino Endeksi

Aquino'ya (1978) göre toplam ticaretteki dengesizlik, bütün sektörlerde aynı etkiyi göstermektedir. Bu bağlamda, toplam ihracat değerinin toplam ithalat değerine eşit olduğu bir ekonomide mal gruplarına göre ihracat ve ithalat değerleri formülize edilmiştir (Saraçoğlu ve Kortan, 2014: 48).

$$X_{ij}^e = X_{ij} \frac{1/2 \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i X_{ij}} \quad (1.1)$$

$$M_{ij}^e = M_{ij} \frac{1/2 \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i M_{ij}} \quad (1.2)$$

$$\sum_i X_{ij}^e = \sum_i M_{ij}^e = 1/2 \sum_i (X_{ij} + M_{ij}) \quad (1.3)$$

G-L standart denklemi, burada verilen i endüstrisine ait ihracat değeri (X_{ij}^e) ile ithalat değerinin (M_{ij}^e) formüle yerleştirilmesiyle yeniden düzenlenmiştir (Saraçoğlu ve Kortan, 2014: 48). (1.4) numaralı denklem ile toplam ticaret içerisinde her mal grubunun ticaret değerinin yeri dikkate alınarak j ülkesine ait EİT değeri ölçülmektedir.

$$Q_j = \frac{\sum_i (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_i |X_{ij}^e - M_{ij}^e|}{\sum_i (X_{ij} + M_{ij})} \quad (1.4)$$

3.4.4. Bergstrand Endeksi

Bergstrand (1983), EİT'nin ölçümünde, bir ülkenin toplam dış ticaretinin içerisinde diğer ülkeler ile seçili endüstri üzerine gerçekleştirdiği toplam ticaretin payını dikkate alan bir yöntem geliştirmiştir. Dolayısıyla Bergstrand endeksinde ikili bir EİT ölçümü söz konusudur (Koçyiğit ve Şen, 2007: 69).

$$BG_{jk}^{ai} = 1 - \left| \left| X_{jk}^i - X_{kj}^i \right| / (X_{jk}^i + X_{kj}^i) \right| \quad (1)$$

Burada;

$$X_{jk}^i = 1/2 \left| \left(\frac{X_j + M_j}{2X_j} \right) + \left(\frac{X_k + M_k}{2M_k} \right) \right| \cdot X_{jk}^i,$$

$$X_{kj}^i = 1/2 \left[\left(\frac{X_k + M_k}{2X_k} \right) + \left(\frac{X_j + M_j}{2M_j} \right) \right] \cdot X_{kj}^i \text{ dir.}$$

(1) numaralı denklemde yer alan X_{jk}^i ifadesi, i endüstrisinin konu edildiği, j ülkesinden k ülkesine yapılan ihracat değeri anlamına gelir. Aynı şekilde X_{kj}^i ifadesi de i endüstrisi için k ülkesinden j ülkesine yapılan ihracat değeri anlamına gelir (Koçyiğit ve Şen, 2007: 70).

3.4.5. Dinamik Ölçüm Yöntemleri ve Brülhart'ın A ve B Endeksleri

20. yüzyılın sonlarına doğru EİT şeklinin giderek gelişmesi, dış ticareti açıklamaya yönelik geliştirilen modellerde olduğu gibi ölçüm yöntemlerinde de değişikliğe neden olmuştur. EİT düzeyinin hesaplanması amacıyla geliştirilen statik ölçüm yöntemleri, gerçekleşen ticareti yalnızca bir yıl ya da dönem kapsamında ele almaktadır.

Değişen uzmanlık yapısı, EİT düzeylerini de etkilediğinden, literatürde dinamik ölçüm yöntemleri diğer bir ifadeyle Marjinal Endüstri İçi Ticaret Endeksleri (MEİT) geliştirilmiştir. Bu bağlamda Brülhart endeksleri, EİT düzeyini dinamik şekilde ölçmek için kullanılan en yaygın yöntemlerdendir (Çalışkan, 2010: 9-10).

Brülhart (1995), EİT düzeyinin ölçülmesinde daha kapsamlı bir sonucun elde edilebilmesi için dış ticaret yapısında meydana gelen değişimlerin etkileri üzerinde durulması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, MEİT'yi ölçmeye yönelik A ve B endekslerini geliştirmiştir.

$$A = 1 - \frac{|\Delta X - \Delta M|}{|\Delta X| + |\Delta M|}$$

Burada;

ΔX : ihracat değerindeki değişim,

ΔM : ithalat değerindeki değişim anlamına gelir.

Brülhart, EİT düzeyinin belirlenmesinde temel aldığı dış ticaret yapısındaki değişimlerin, üretimde kullanılan faktör miktarlarını da değiştirdiğini ifade etmiştir. Bu durumun sonucu olarak dış ticarete meydana gelecek kazanç ve kayıpların endüstriler

üzerindeki etkisini açıklamaya yönelik B endeksi geliştirilmiştir (Çalışkan, 2010: 10-11).

$$B = 1 - \frac{(\Delta X - \Delta M)}{|\Delta X| + |\Delta M|} \rightarrow |B| = (1 - A)$$

Brühlhart tarafından geliştirilen bu endeksin çözüm aralığı, -1 ile +1 arasında yer alan değerlerdir. B endeksinin 0'a doğru yaklaşması, MEİT değerinin arttığını; (-1) veya (+1)'e doğru yaklaşması ise MEİT değerinin azaldığını göstermektedir. Ayrıca sonucun (-1) veya (+1)'e eşit olması durumu, yapılan ticaretin tam anlamıyla EAT şeklinde olduğunu göstermektedir. B endeksi aynı zamanda, bir ülkedeki ticarete konu edilen sektörün performansının değerlendirilmesinde de kullanılan bir yöntemdir. Eğer B endeksi, 0 değerinin üstünde seyrediyorsa bu durumda ihracattaki değişim, ithalattaki değişimden büyük olur ($\Delta X > \Delta M$) (Çalışkan, 2010: 11).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜN DIŞ TİCARETTEKİ YERİ VE TÜRKİYE’NİN TARIM SEKTÖRÜNDEKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Tarım sektörü, insan yaşamında temel besin kaynağı olan gıda mallarının hammadde ihtiyacını karşılamakta ve dolayısıyla insanoğlu var olduğu müddetçe üretimdeki önemini korumaktadır. Çünkü gıda mallarının yerine geçebilecek her hangi bir alternatif mal yoktur. Dolayısıyla daralan tarımsal alanların korunması ve genişletilmesi gerekmektedir. Ayrıca tarım, gıda sektörünün yanı sıra çeşitli sektörlerin de hammadde ihtiyacını karşılamakta ve üretim alanlarının her bölümünde geniş istihdam imkânı sağlamaktadır.

Gelişen sanayileşme ile birlikte tarımsal üretimde de ileriye gidilmiş, üretimde kullanılan teknolojinin ilerlemesiyle katma değer oluşturan ürünler elde edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde daha sık görülen bu durum, endüstri içi ticaret şeklinin tarım malları üzerine de yapılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla çalışmada, bu düşünceden yola çıkılarak tarım sektörünün ekonomideki önemine EİT açısından değinilmiştir.

Ekonomilerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak artan nüfusa paralel bir şekilde, gıda mallarına olan talep de artmaktadır. Bu durum, özellikle bol nüfuslu

lkelerde başta olmak üzere dünya üzerinde gıda mallarına yönelik dış talebin oluşmasına ve böylece ülkeler arasında geniş çaplı dış ticaretin gerçekleşmesine yol açmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, gerek Türkiye ekonomisi açısından gerekse dünya ekonomileri açısından tarım sektörünün dış ticaretteki yeri kısaca açıklanmış ve daha sonra analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

4.1. Tarım Sektörünün Dünya Ticaretindeki Yeri

Sanayi Devrimi ile birlikte diğerk sektörler gibi tarım sektörü de yeni bir boyut kazanmıştır. Artık tarımda ilkel yöntemler ve aile işletmelerinin yerine; ileri üretim teknikleri ve modern işletmeler getirilmiştir. Tarımda yaşanan bu gelişmeler, gelişmiş ülkelerin tarımsal hammaddelerini, katma değeri yüksek mallara dönüştürüp dünya pazarına sunmalarına yol açarken; üretim teknikleri ve işletme yapıları açısından geride kalan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ise rekabet gücünün zayıflamasına neden olmuştur. Dolayısıyla tarımsal hammadde ihracatı yapan, tarım alanları geniş; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere bu ihracat kazanç sağlayamamaktadır.

Geniş retim hacmine sahip firmalar, rekabet ortamında kazanç sağlayabilmek için üretim her aşamasında maliyeti minimuma indirgemeyi amaç edinir ve üretimlerini bu amaca yönelik gerçekleştirirler. Bu bağlamda ABD, Çin, Hollanda, Fransa, Hindistan, Brezilya ve Almanya'nın dünya tarımsal ürün talebinin önemli bir bölümünü karşıladığı tespit edilmiştir (akmak ve Kasnakoğlu, "TİM Tarım Raporu" 2016: 19).

Üretimde sanayileşme ile diğerk ekonomik faaliyetlerin olduğu gibi tarım sektörünün de toplam arzında artış yaşanmıştır. Nitekim tarım mallarında ihracatçı konumunda olan Çin; ABD, Almanya, Japonya ve Hollanda'da üretim ileri teknoloji ile gerçekleştiği görülmüştür. Bahsedildiği üzere, nüfusun hızla artmasıyla tarım ve gıda mallarına olan talep de artmaktadır. Bu yüzden nüfusu ve ekonomisi büyük olan bu ihracatçı ülkelerin aynı zamanda ithalatçı ülke konumunda olabildikleri görülmektedir. Dolayısıyla dünya ekonomilerinin gündeminde olan sürdürülebilir tarım konusu güncelliğini korumaya devam etmektedir.

Son yıllarda tarımsal malların; ürün çeşitliliğine bağlı olarak dış ticarete geniş yere sahip oldukları görülmektedir. Nitekim 2003-2013 dönemine gelindiğinde tarım

mallarının küresel dış ticaret hacmi, oransal olarak yüzde 50'nin üzerinde gerçekleşmiştir (Çakmak ve Kasnakoğlu, "TİM Tarım Raporu" 2016: 89). Dış ticaret hacmi giderek artan tarım mallarının üretiminde elde edilen verim de sanayileşme ile önemli düzeyde artmıştır. Bu durum, maliyetlere doğal olarak olumlu yansımıştır.

Ancak tarımda makineleşme ve seri üretim, ticari kazançların yanı sıra önemli problemleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri de katkı maddeli ve hormonlu gıda malları ile içeceklerin insan sağlığına olan zararlarıdır. Böyle bir tehlikeyle karşı karşıya kalan tüketici kesimi, son zamanlarda tercihini doğal ve organik ürünlerden yana kullanmaktadır. Bir diğer önemli problem ise sanayileşme ile birlikte çevresel atıkların çoğalması ve çevre kirliliğini giderek arttırmasıdır. Artan nüfus ve dolayısıyla gıda ihtiyacına rağmen daralan tarımsal alanlar, çevre sorunlarını giderek tehlikeli hale getirmektedir.

4.2. Türkiye’de Tarım Sektörü ve Dış Ticaretteki Yeri

Gıda, tekstil vb. dış ticaret hacmi geniş endüstrilerde hammadde ihtiyacını karşılayan tarım sektörünün üretim alanları, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de giderek daralmaktadır. Bu durumun en klasik nedeni de kırsal nüfusun kentsel yaşama olan ilgisi ve merakıdır. Özellikle genç nüfusun kırsal üretimden uzakta herhangi bir sanayi alanında istihdam ediliyor oluşu, yaşlı nüfusun ise kısıtlı üretim kapasitesiyle tarımsal üretimi idame ediyor oluşu; tarımsal üretimdeki teknolojik ilerlemenin daha yavaş gerçekleşmesine neden olmaktadır. Ancak geçmiş yıllara oranla, tarımda makineleşmeyle birlikte sanayileşme düzeyinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Türkiye’de, 2000 yılından itibaren tarımda makineleşmeyle birlikte tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payının önemli düzeyde azaldığı görülmüştür. Nitekim 1990 yılında, toplam istihdam içerisinde yüzde 47’lik bir paya sahip olan tarım sektörünün; 2000 yılına gelindiğinde, yüzde 36’lık bir paya sahip olduğu görülmüştür (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012: 32).

Türkiye’nin hammaddesine bol miktarda sahip olduğu tarım mallarındaki ihracatının da yüksek düzeyde gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu bağlamda, sebze ve meyve grubunda üretici ülke konumunda olan Türkiye’nin bu mal grubunda dışa bağımlılık durumu söz konusu değildir. TÜİK’in fasıl bazlı dış ticaret verilerine göre;

2018 yılında yapılan tarım ihracatı, toplam ihracatın % 11,8'ini oluşturmaktadır. Tarım sektörüne dâhil edilen 28 adet fasıl içerisinde en yüksek ihracat değerine sahip mal grubunun ise bitkisel ürünler (06-15) olduğu gözlemlenmiştir. 2018 yılında yapılan 19 milyar dolarlık tarım ihracatının 3 milyar doları, yenilen meyve ve sert kabuklu meyveler grubuna aittir. Bu bağlamda yenilen meyve ve sert kabuklu meyvelerin de yer aldığı bitkisel ürünler grubunun (06-15) toplam tarım ihracatı içerisindeki payı ise %40,3'tür.

Türkiye'nin 2018 yılında, çalışma kapsamına dâhil edilen ülkelere gerçekleştirdiği bitkisel ürünler ihracatı içerisinde en yüksek payın Rusya'ya yapılan ihracata ait olduğu belirlenmiştir. Bir başka deyişle, Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı bitkisel ürünler ihracatı, toplam bitkisel ürünler ihracatının %9,2'sini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bitkisel ürünler grubunda geniş üretim alanlarına sahip olan Türkiye'nin ileri üretim tekniklerini kullanarak bu alanda katma değeri yüksek ürünler üretmesi beklenmektedir.

Fasıl bazlı veriler yardımıyla, tarım ithalatı içerisinde en yüksek paya sahip ithalatın da bitkisel ürünler (06-15) grubu olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda, 2018 yılında yapılan toplam tarım ithalatının içerisinde bitkisel ürünler grubu üzerine yapılan ithalatın; % 40,4'lük paya sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin 2018 yılında toplam bitkisel ürünler grubu üzerine yaptığı ticaretin iki taraflı bir şekilde gerçekleştiği görülmüştür.

Türkiye'nin 2018 yılında, söz konusu yedi ülke (Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya, İngiltere, Rusya ve ABD) ile gerçekleştirdiği bitkisel ürünler grubu ticaretinin fasıl bazlı verileri incelendiğinde; en yüksek ithalatın da yine Rusya'dan yapıldığı gözlemlenmiştir. Yapılan bitkisel ürünler grubu ticareti içerisinde ise en yüksek payın hububat alt grubuna ait olduğu görülmüştür. Türkiye'nin 2018 yılında Rusya'dan yapmış olduğu 1 milyar 396 milyon dolarlık hububat ithalatı, toplam hububat ithalatının % 68,9'unu oluşturmaktadır. Dünya hububat ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan Rusya'nın Türkiye ile ticaretinde de önemli miktarda ihracat gerçekleştirdiği görülmektedir.

4.3. Türkiye'nin Tarım Ortağı Ülkeleri ile Endüstri İçi Ticaretinin Analizi

Grubel-Lloyd endeksinde yer alan standart oransal formül kullanılarak beş mal grubuna ait EİT oranları hesaplanmıştır. Analiz sonuçları mal gruplarına göre ele alındığından, EİT oranları bu bağlamda beş adet tablo (tablo 3, tablo 4, tablo 5, tablo 6 ve tablo 7) yardımı ile gösterilmiştir.

Türkiye'nin seçili tarım ortağı ülkeleri ile tarım ticaretinde zamanla meydana gelen değişimler doğal olarak EİT oranlarına da yansımıştır. Ticaretin ne yönde geliştiği; diğer bir ifadeyle EİT oranındaki değişimin temel kaynağı, gerek iç ekonomideki gelişmeler gerekse dış ekonomik ilişkiler bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Bu durumun en basit örneği, döviz kurlarında yaşanan hareketliliklere bağlı olarak dış ticaret dengesinin bozulmasıdır. Daha çok kriz gibi olağanüstü durumlarda belirgin değişimlere uğrayan döviz kurları, piyasa fiyatlarını ve dolayısıyla dış talebi büyük ölçüde etkilemektedir.

4.3.1. Türkiye'nin Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler Grubunda (01-05) Endüstri İçi Ticareti

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hayvancılık sektörünün önemi, nüfusun artan hayvansal gıda talebine paralel bir şekilde artmaktadır. Fakat Türkiye'nin hayvancılık sektöründeki üretim alanlarının; hayvansal ürün bakımından önemli tüketici ülkelerden olmasına rağmen giderek daraldığı görülmektedir.

2010 yılı FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü) verilerine göre dünya canlı hayvan ve hayvansal ürünlerinin toplam tarım ürünleri içerisindeki payı, %34 iken bu payın oluşmasında en fazla katkı sağlayan alanlar; hayvancılık ürünleri, kırmızı et ve süt ürünleri olmuştur (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015: 14). Kırmızı et sektöründe, arz-talep dengesizliği söz konusu olduğundan arzda yaşanabilecek herhangi bir düşüşe karşılık fiyatlar düzeyi kısa sürede artış göstermiştir. Diğer taraftan bu malların yerli üretimi, artan talebi karşılamada yetersiz kalınca ithalat yoluna başvurulmuş ve bu durum, hayvancılık sektörü için tek taraflı ticarete yol açmıştır. Dolayısıyla böyle bir durumda söz konusu mal grubuna ait EİT düzeyi düşük çıkmıştır.

Tablo 3: Türkiye'nin Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünler Grubunda (01-05) EİT Oranları

Yıllar- Ülkeler	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Fransa	0,758	0,569	0,888	0,968	0,949	0,897	0,641	0,329	0,531	0,672	0,554	0,527	0,180	0,150	0,918	0,780	0,377	0,575	0,756	0,855
Hollanda	0,692	0,784	0,431	0,935	0,670	0,747	0,584	0,229	0,230	0,334	0,412	0,667	0,526	0,505	0,191	0,084	0,099	0,041	0,090	0,062
Almanya	0,433	0,492	0,345	0,371	0,296	0,619	0,714	0,521	0,704	0,385	0,304	0,776	0,810	0,310	0,316	0,530	0,883	0,896	0,975	0,889
İtalya	0,041	0,169	0,088	0,070	0,326	0,086	0,094	0,111	0,228	0,245	0,262	0,552	0,710	0,264	0,241	0,199	0,324	0,225	0,179	0,357
İngiltere	0,127	0,065	0,048	0,295	0,311	0,351	0,188	0,219	0,365	0,328	0,945	0,954	0,919	0,523	0,674	0,834	0,538	0,500	0,519	0,662
Rusya	0,354	0,003	0,517	0,128	0,828	0,735	0,824	0,787	0,510	0,125	0,321	0,167	0,050	0,105	0,081	0,019	0,039	0,038	0,044	0,058
ABD	0,509	0,232	0,379	0,910	0,962	0,698	0,707	0,504	0,798	0,364	0,473	0,228	0,069	0,187	0,348	0,567	0,824	0,824	0,614	0,711

Kaynak: TÜİK veri tabanı yardımı ile araştırmacının kendisi tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 3’te gösterilen analiz sonuçlara göre 2001 yılı, EİT oranlarının genel olarak önemli değişikliğe uğradığı yıllardan olmuştur. Bu bağlamda canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubunun EİT oranları, Fransa (0,888) ve Rusya (0,517) ile gerçekleşen ticarete yükselme yönünde bir değişim gösterirken; Hollanda (0,431) ve Almanya (0,345) ile gerçekleşen ticarete düşme yönünde bir değişim göstermiştir.

Türkiye’nin 2001 yılı toplam canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu (01-05) dış ticaret verileri bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında; ihracatta artışın yaşanmasına karşılık ithalatı önemli ölçüde azalışın yaşandığı gözlemlenmiştir. Canlı hayvan ve hayvansal ürün grubunun toplam ihracat ve ithalatında yaşanan bu gelişmeler, Türkiye’nin söz konusu mal grubunda dış fazla vermesine neden olmuştur.

2001 yılında, Türkiye ekonomisi için zor günlerin yaşandığı bir kriz meydana gelmiş; bu krizden finans sektörü kadar reel sektörün de önemli derecede etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla, kriz dönemi Türkiye ekonomisinde meydana gelen yüksek enflasyon sorunu ile birlikte yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kaybetmesi sorunu, toplam hayvancılık ithalatındaki düşüşün temel sebepleri arasında gösterilebilir.

İlk olarak Fransa ile gerçekleşen hayvancılık ticaretinde, toplam ticarete de olduğu gibi ithalatın bir önceki yıla göre önemli ölçüde azaldığı; ihracatın ise arttığı gözlemlenmiştir. Özellikle su canlılarının yer aldığı (fasıl kod numarası 03 olan) alt grubun ithalatında yaşanan azalış dikkati çekmektedir. İthalatta yaşanan azalışın karşılığında, Türkiye’nin Fransa’ya yaptığı su canlıları ihracatının ise arttığı görülmektedir. Türkiye açısından yaşanan bu gelişmeler Fransa ile yapılan canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu ticaretinin EİT şeklinde gerçekleşmesine yol açmıştır. Nitekim 2001 yılında iki ülke arasında gerçekleşen canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu endüstri içi ticaret düzeyi, oransal olarak 0,888 seviyesine yükselmiştir.

Aynı şekilde 2001 yılında, Rusya ile yapılan canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu ticaretinin de EİT oranının önemli düzeyde yükseldiği tespit edilmiştir. Fransa ile yapılan hayvancılık ticaretinde olduğu gibi Rusya ile yapılan hayvancılık ticaretinde de (bir önceki yıla göre) ithalatın önemli ölçüde azalıp ihracatın arttığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda ithalatı en fazla düşüşün yaşandığı mal grubu, (fasıl kod numarası 04 olan)

yenilebilir hayvansal menşeli ürünler olmuştur. Dolayısıyla 2001 yılında, Türkiye'nin Rusya ile gerçekleştirdiği canlı hayvan ve hayvansal ürünler ticareti, endüstriler arası ticaret şeklinden endüstri içi ticaret şekline dönüşmüştür.

Aynı yıl Hollanda ve Almanya ile gerçekleşen hayvancılık ticaretinin EİT oranında ise önemli düşüşlerin yaşandığı dikkati çekmektedir. Hayvancılık ticaretinde büyük bir üretim potansiyeline sahip Hollanda ile yapılan canlı hayvan ve hayvansal ürünler ticaretinin verilerine göre, 2001 yılında bu mal grubuna ait hem ihracat hem de ithalat önemli düzeyde azalmıştır. Ancak Türkiye'nin Hollanda'ya karşı hayvancılık ticaretinde dış fazla vermesinden dolayı, EİT oranı 0,784 düzeyinden 0,431 düzeyine gerilemiştir.

Türkiye'nin, 2001 yılında Almanya ile yaptığı hayvancılık ticaretinde canlı hayvan alt grubuna ait ithalatın önemli düzeyde azaldığı görülmüştür. Dolayısıyla 2001 yılında, Almanya ile yapılan canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu ticaretinde Türkiye, artan bir şekilde dış ticaret fazlası vermiştir. Bu durum, söz konusu mal grubunda EİT oranının 0,345 düzeyine gerilemesine neden olmuştur. Diğer bir deyişle, 2001 yılına gelindiğinde Türkiye'nin Almanya ile hayvancılık ticaretinin EAT şeklinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

2002 yılına gelindiğinde, özellikle Hollanda ve ABD ile gerçekleşen hayvancılık ticaretinin EİT düzeyinde belirgin bir artışın meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin 2002 yılında yaptığı toplam hayvancılık ticaretinin fasıl bazlı verilerine göre toplam ihracatın, 184 milyon 874 bin dolardan; 246 milyon 376 bin dolara yükseldiği, toplam ithalatın ise 72 milyon 530 bin dolardan; 98 milyon 649 bin dolara yükseldiği tespit edilmiştir (TÜİK). Türkiye'nin 2002 yılındaki toplam hayvancılık ticaretinde yaşanan bu gelişmelerin Hollanda ile yapılan hayvancılık ticareti ile benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır. Diğer bir deyişle, 2001 yılına göre Türkiye'nin Hollanda ile yaptığı hayvancılık ticaretinde, hem ihracat hem de ithalat artmıştır. Dolayısıyla 2001 yılının hemen ardından 2002 yılına gelindiğinde, Hollanda ile yapılan canlı hayvan ve hayvansal ürünler ticareti için EİT oranının en yüksek seviyesine (0,935) ulaşması, özellikle Türkiye ekonomisinde kriz çıkışı yaşanan gelişmeler ile açıklanmıştır.

Hayvancılık ithalatında yaşanan artışın ayrıca yerli üretim kapasitesine bağlı olmasından ötürü sığır, koyun, keçi ve manda olmak üzere dört çeşit canlı hayvan grubundan elde edilen üretim miktarları yıllara göre araştırılmıştır. Bu bağlamda 2001 yılına göre 2002 yılında; sığır, koyun, keçi ve manda için kesilen hayvan sayısının azaldığı dikkati çekmektedir (T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015: 27, Tablo14).

2001 yılında yaşanan ithalat artışının diğer taraftan fiyatlardaki gelişmelerden de kaynaklı olabilmesi adına yapılan incelemeler sonucunda; kırmızı et fiyatlarında dalgalanmaların meydana geldiği görülmüştür. 2001 yılında reel olarak düşen canlı sığır ve koyun fiyatları ile sığır eti ve koyun eti fiyatları, 2002 yılına gelindiğinde tekrar eski seviyesine yükselmiştir (Aydın, v.d., 2011: 6).

2002 yılında ayrıca, Türkiye'nin ABD ile yaptığı söz konusu mal grubu ticareti için EİT oranının yükseldiği tespit edilmiştir. 2001 yılında EİT oranı, 0,379 iken; 2002 yılında, 0,910 düzeyine yükselmiştir. Endüstri içi ticaretin artmasındaki temel neden, Türkiye'nin 2002 yılında ABD'den yaptığı canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu ithalatının azalırken; ABD'ye yaptığı söz konusu mal grubu ihracatının artmasıdır. Bu bağlamda, ithalattaki düşüşün en fazla yaşandığı fasıl, (fasıl kod numarası 01 olan) canlı hayvanlar grubu iken; ihracattaki yükselişin en fazla yaşandığı fasıl ise (fasıl kod numarası 04 olan) yenilebilir hayvansal menşeli ürünlerdir.

Tablo 3 verilerine bakılarak 2008 yılına gelindiğinde, Fransa hariç diğer seçili ülkeler ile yapılan hayvancılık ticaretinin; EİT oranlarının 0,5 düzeyinin altında seyrettiği, diğer bir deyişle EAT şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Yapılan analiz sonucunda; Türkiye'nin 2008 yılında Almanya, Rusya ve ABD ile yaptığı canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu ticaretinin EİT şeklinden EAT şekline dönüştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin aynı yıldaki toplam hayvancılık dış ticaret verileri dikkate alındığında, hem toplam ihracatın hem de ithalatın arttığı görülmüştür.

2008-2009 yıllarında Almanya ile yapılan hayvancılık ticaretinin EİT oranında meydana gelen düşüşün temel kaynağı, söz konusu mal grubunun ihracatındaki artışa karşılık ithalatındaki azalıştır. Türkiye'nin Almanya'dan gerçekleştirdiği canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu ithalatı içerisinde en dikkat çekici azalışın (fasıl kod

numarası 04 olan) yenilebilir hayvansal menşeli ürünler olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de yenilebilir hayvansal ürünlerin üretim miktarlarındaki değişimler yıllara göre incelenmiş ve 2007 yılına göre 2009 yılında, toplam bal, tavuk yumurtası ve süt üretim miktarının arttığı görülmüştür (TÜİK).

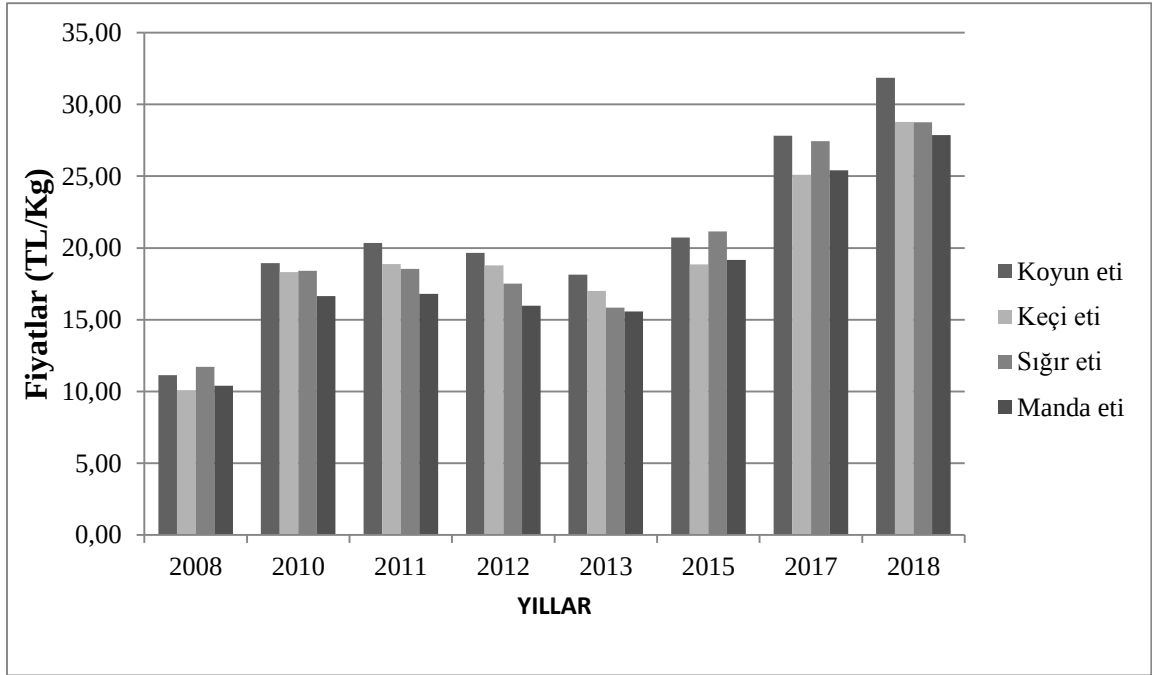
Rusya ile 2008 yılında gerçekleşen hayvancılık ticaretinin fasıl bazlı verilerine bakıldığında, Almanya ile gerçekleşen ticarete olduğu gibi ithalatın önemli düzeyde düşüş yaşadığı gözlemlenmiştir. Burada, özellikle su canlıları alt grubunun ithalatındaki düşüş ve ihracatındaki yükseliş dikkati çekmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin Rusya ile yaptığı hayvancılık ticaretinde EİT oranı 2008 yılına gelindiğinde, 0,510’dan 0,125’e gerilemiştir.

Türkiye’nin 2008 yılında ABD’den yaptığı hayvancılık ithalatının; aksine önemli düzeyde yükseldiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla söz konusu mal grubunda ABD ile yapılan ticaret için artan dış ticaret açığı, EİT oranının 0,798 düzeyinden 0,364 düzeyine gerilemesine neden olmuştur. Bir başka deyişle iki ülke arasındaki hayvancılık ticareti, 2008 yılına gelindiğinde EİT şeklinden EAT şekline dönüşmüştür. Türkiye’nin ABD başta olmak üzere Rusya ve Almanya gibi önemli ticaret ortakları ile hayvancılık ticaretinde meydana gelen yapısal değişiklikler, 2008 krizinin dış ticaret üzerinde meydana getirdiği etkileri olarak düşünülebilir.

Türkiye’nin canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu endüstri içi ticaretinde bir diğer önemli değişim, 2011 yılında yaşanmıştır. Tablo 3’te yer alan verilerden de anlaşılacağı gibi 2011 yılında, Türkiye ile Fransa arasında gerçekleşen hayvancılık ticaretinin EİT oranı, 0,527 düzeyinden 0,180 düzeyine gerilemiştir. Analiz sonucunda, Türkiye ile Fransa arasındaki hayvancılık ticaretinin ağırlıklı olarak EİT şeklinde gerçekleştiği; ancak 2011-2012 yıllarına gelindiğinde EAT şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. 2011 yılında EİT oranı için yaşanan bu düşüşün Türkiye’nin Fransa’dan gerçekleştirdiği hayvancılık ithalatındaki belirgin artıştan kaynaklı olduğu ve bu artışın daha çok canlı hayvan alt grubu ile et ve yenilen sakatat alt grubuna ait olduğu belirlenmiştir.

2011 yılında, Türkiye’nin toplam canlı hayvan ithalatı, 333 milyon dolardan 1 milyar dolara; toplam et ve sakatat ithalatı ise 250 milyon dolardan 513 milyon dolara

yükselmiştir. EUROSTAT kaynaklı dış ticaret verilerine göre 2011 yılında Türkiye, 315 milyon dolar değerinde gerçekleştirdiği ithalat ile Avrupa Birliğinden en fazla damızlık dışındaki sığır ithalatını yapan ülke olarak yer almaktadır (Kalkınma Bakanlığı, “Hayvancılık Özel İhtisas Komisyon Raporu” 2014: 12). Et ve sakatat ithalatında meydana gelen belirgin artış, sadece Fransa ile yapılan ticaret için geçerli olmamış; aynı zamanda Hollanda, Almanya ve İtalya ile yapılan ticaret için de geçerli olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye’deki kırmızı et sektörüne ait fiyatlar düzeyi yıllar itibariyle araştırılmış ve aşağıda verilen grafik yardımı ile detaylı bir biçimde aktarılmıştır.

Şekil 1: Türkiye’de 2008-2018 Dönemi Kırmızı Et Fiyatları

Kaynak: TÜİK, 2019.

Koyun eti, keçi eti, sığır eti ve manda eti fiyatlarının yer aldığı bu grafik yardımıyla 2008-2018 yılları arasında meydana gelen fiyatlardaki değişim daha iyi anlaşılmaktadır. Buna göre kırmızı et fiyatlarının 2008 yılından itibaren giderek arttığı görülmektedir. Ekonomide meydana gelen bu fiyat artışlarına tedbir amaçlı 30 Nisan 2010 tarihinde, Bakanlar Kurulu tarafından yeni düzenlemelere gidilmiştir (Aydın, v.d., 2011: 4). Ülkede bu tarihe kadar damızlık dışında canlı hayvan ve kırmızı et ithalatına izin verilmemiştir. Kırmızı et fiyatlarındaki artışa karşılık alınan kararlar doğrultusunda, ithalatın önündeki engeller kaldırılmıştır (Saygın ve Demirbaş, 2017: 77).

30 Nisan tarihinde başlayıp 31 Aralık 2010 tarihine kadar geçerliliğini koruyan bu kararlar kapsamında, ithalatı arttırmaya yönelik gümrük vergilerinde indirimle gidilmiş ve ithalat yapma yetkisi Et ve Balık Kurumu'na (EBK) verilmiştir. İlerleyen zamanlarda vergi indiriminin süresine getirilen sınır, 22 Aralık 2010 tarihli ek kararlar doğrultusunda kaldırılmış; EBK'nın ithalat yapma yetkisi ise 2011 yılının son gününe kadar geçerli sayılmıştır (Gümüş, 2015: 34-35). Nitekim Türkiye'nin et ve sakatat fasıl grubunda gerçekleştirdiği 2012 yılı ticaret verilerine bakıldığında; bu dört ülkeden (Fransa, Hollanda, Almanya ve İtalya) yapılan et ve sakatat ithalatının büyük ölçüde azaldığı görülmektedir.

2011 yılında, EİT oranının belirgin düzeyde düştüğü bir diğer ticaret de ABD ile yapılan canlı hayvan ve hayvansal ürünler ticaretidir. Türkiye'nin ABD'den yaptığı canlı hayvan ithalatının bir önceki yıla göre artışından kaynaklı olarak söz konusu mal grubuna ait EİT oranı, 0,228 düzeyinden 0,069 düzeyine gerilemiştir. 2011 yılında ABD'den yapılan bu ithalat, toplam canlı hayvan ithalatının %18,2'lik payını oluşturmaktadır. Türkiye, yerli canlı hayvan talebinin önemli bölümünü karşılayan ABD'ye karşılığında, daha düşük canlı hayvan ihracatı gerçekleştirdiğinden, bu mal grubundaki dış ticaret açığı ve dolayısıyla EAT düzeyi giderek artmıştır.

Türkiye'nin İtalya ile gerçekleştirdiği hayvancılık ticaretine ait EİT oranı, Tablo 3'te yer alan verilerden de anlaşılacağı gibi 2010-2011 yılları hariç 0,5 düzeyinin altında gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle ağırlıklı olarak EAT şeklinde gerçekleşen iki ülke arasındaki bu ticaretin Türkiye açısından ihracat yönlü gerçekleştiği anlaşılmıştır. 2010-2011 yıllarında İtalya'dan yapılan et ve sakatat ithalatı önemli düzeyde artınca, söz konusu mal grubu için iki ülke arasında mevcut bulunan dış ticaret fazlası giderek azalmıştır. Bu durum, canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubuna ait EİT oranının 2009 yılında, 0,262 düzeyinden; 2011 yılında, 0,710 düzeyine yükselmesine yol açmıştır.

Analiz sonuçlarına göre Hollanda ile gerçekleşen canlı hayvan ve hayvansal ürünler ticaretinde EİT oranının 2013 yılından itibaren 0,5 düzeyinin altında seyrettiği görülmüştür. İki ülke arasındaki hayvancılık ticaretinin son yıllarda artan ihracattan dolayı EAT şeklinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Hollanda'ya yaptığı canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu ihracatının içerisinde en büyük paya sahip alt grubunun su ürünleri olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmalara göre; 2017 yılında Türkiye'nin Hollanda'ya en çok ihrac ettiği ürünler arasında, yüzde 2,2'lik pay ile balık filetosu ve diğer balık etleri; yüzde 1,6'lık pay ile de taze ve dondurulmuş balıklar yer almaktadır (Uludağ İhracatçı Birlikleri, 2018: 17-18). Balıkçılık  r nlerindeki dış talebe karşılık Türkiye'nin önemli miktarda ihracat gerçekleştirmesi, bu alanda sahip olunan üretim kapasitesinin büyüklüğünü göstermektedir.

4.3.2. Türkiye'nin Bitkisel  r nler Grubunda (06-15) Endüstri İçi Ticareti

Türkiye'de bitkisel ürünler grubunun üretim alanları, geniş ve i  talebi fazlasıyla karşılar niteliktedir. Nitekim Türkiye'nin analizdeki ülkeler ile gerçekleştirdiği tarım ticaretinde bitkisel ürün grubu, en fazla tarım ihracatının yapıldığı mal grubudur. Bununla birlikte bitkisel ürünler grubuna ait fasıllar (06-15) incelendiğinde; Türkiye'nin söz konusu ülkelere yaptığı bitkisel ürünler ihracatının büyük bir bölümünü, (fasıl kod numarası 08 olan) yenilen meyve ve sert kabuklu meyvelerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin bu fasıl grubuna ait ürünler üzerinde, söz konusu yedi ülke ile yaptığı ticaretinde genel olarak dış ticaret fazlasının söz konusu olması, meyve üretiminde sağlanan yüksek verimin bir sonucudur.

Analiz sonucunda, bitkisel ürünler grubu üzerine yapılan E T'nin ne düzeyde gerçekleştiği Tablo 4 yardımıyla gösterilmiştir. Aşağıdaki tabloda yer alan verilere göre gıda hammaddelerinin yoğun olarak bulunduğu bu mal grubu için 2001 yılı, E T oranlarının genel olarak düşme yönünde değişime uğradığı bir yıl olmuştur.

Siyasi anlaşmazlıklarla başlayıp ekonomik bir krize dönüşen 2001 krizi, 2000 yılındaki karamsar ortamın beklenen sonucu olmuştur. 2000 yılı ekonomisinde gerçekleşen yüksek enflasyon ile mücadele programlarının sonucunda enflasyon, beklentinin de gerisine düşerken; yerli para, yabancı para karşısında reel olarak değer kazanmaya başlamıştır (Akçağlayan, 2008: 9). Bu durum dış ticarete, ihracatın azalmasına ithalatın ise artmasına neden olmuştur. 2001 yılına gelindiğinde oluşan siyasi  ıkmazlıklar ekonomiyi bu sefer, yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Merkez Bankası tarafından yerli paranın değer kaybetmesi sorununa çözüm olarak, döviz kuru dalgalanmaya bırakılmıştır. Ancak döviz kuru üzerinde uygulanan bu politikanın sonucunda da yerli paranın değer kaybettiği g r lm ştir.

Tablo 4: Türkiye'nin Bitkisel Ürünler Grubunda (06-15) EİT Oranları

Yıllar- Ülkeler	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Fransa	0,618	0,634	0,262	0,376	0,502	0,296	0,315	0,312	0,446	0,445	0,507	0,289	0,414	0,297	0,632	0,432	0,396	0,362	0,328	0,445
Hollanda	0,537	0,599	0,430	0,467	0,540	0,453	0,477	0,516	0,608	0,671	0,533	0,539	0,595	0,536	0,579	0,589	0,663	0,641	0,586	0,565
Almanya	0,314	0,375	0,170	0,371	0,502	0,222	0,221	0,185	0,261	0,333	0,434	0,200	0,351	0,157	0,198	0,205	0,147	0,329	0,212	0,188
İtalya	0,381	0,435	0,109	0,203	0,216	0,209	0,143	0,167	0,229	0,408	0,183	0,236	0,214	0,253	0,339	0,222	0,279	0,196	0,287	0,261
İngiltere	0,077	0,090	0,070	0,040	0,057	0,039	0,050	0,063	0,089	0,070	0,052	0,053	0,083	0,059	0,051	0,201	0,180	0,147	0,076	0,074
Rusya	0,814	0,899	0,379	0,549	0,784	0,387	0,307	0,347	0,661	0,982	0,974	0,695	0,853	0,682	0,753	0,598	0,697	0,407	0,644	0,602
ABD	0,515	0,401	0,542	0,353	0,406	0,465	0,584	0,554	0,513	0,332	0,363	0,311	0,264	0,361	0,566	0,482	0,512	0,852	0,827	0,930

Kaynak: TÜİK veri tabanı yardımı ile araştırmacının kendisi tarafından hesaplanmıştır.

Dönem başında 1 ABD doları, 680 milyon TL iken; üçüncü ayda, 988-1.027 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Akçağlayan, 2008: 10). Yabancı para birimleri karşısında Türk Lirasının önemli oranda değer kaybetmesi ile Türk mallarına talep, doğal olarak artmıştır. Ancak ithalata bağımlı sektörlerde yerli paranın değer kaybetmesi, dış ticaret açığını giderek artırmış ve bu alanlarda üretim potansiyelini giderek zayıflatmıştır. Buna karşılık, üretimi ülke içinde geniş alanlara sahip ürünlerin dış ticaret performanslarının ise ihracat yönlü gerçekleştiği görülmüştür.

İlk olarak Fransa ile gerçekleşen söz konusu mal grubu ticaretinin EİT oranında meydana gelen düşüşten bahsetmek gerekilirse; EİT oranının 0,634 düzeyinden 0,262 düzeyine gerilemesinde, Türkiye'nin Fransa'ya yaptığı bitkisel ürünler grubu ihracatındaki yükselişe karşılık ithalatındaki düşüşün etkili olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki bu mal grubu ticaretinin; Türkiye açısından ihracat yönlü gerçekleştiği ya da bir başka deyişle endüstriler arası ticaret şeklinde gerçekleştiği görülmüştür.

Hollanda ile gerçekleşen bitkisel ürünler grubu ticaretinde EİT oranındaki değişim, yıllar itibariyle büyük dalgalanmalar göstermiştir. Bu bağlamda EİT oranındaki ilk düşüşün 2001 yılında gerçekleştiği görülmektedir. 2001 krizinin birçok mal grubunun EİT oranı üzerinde değişime neden olduğu analiz sonucunda elde edilen genel bir çıkarımdır. Dolayısıyla Türkiye'nin Hollanda ile yaptığı bitkisel ürünler grubu ticareti, 2001 yılında giderek daha fazla dışa fazla vermiş ve EİT oranı 0,430 düzeyine gerilemiştir.

Aynı şekilde, 2001 yılında Türkiye ile Almanya arasındaki bitkisel ürünler grubu ticaretinin EİT oranı da belirgin düzeyde düşmüştür. Bu bağlamda EİT oranı, bir önceki yıla göre 0,375 düzeyinden 0,170 düzeyine gerilemiştir. Burada da Türkiye'nin gerçekleştirdiği bitkisel ürünler ihracatı, ithalatın üstündedir ve dolayısıyla dış ticaret fazlası giderek yükselmiştir.

Tablo 4'te yer alan analiz sonuçlarına bakıldığında, Türkiye'nin İtalya ile yaptığı bitkisel ürünler grubu ticaretinin 1999 yılından 2018 yılına kadar EAT şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. İki ülke arasında gerçekleşen bu tek taraflı ticaretin Türkiye açısından ihracat yönlü olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin

İtalya'ya yaptığı bitkisel ürünler grubu ihracatı içerisinde en büyük paya sahip fasıl yine yenilen meyve ve sert kabuklu meyvelerdir.

Türkiye'nin İtalya ile gerçekleştirdiği söz konusu mal grubu ticaretinde ilk olarak, EİT oranının 2000 yılına gelindiğinde 0,381 düzeyinden 0,435 düzeyine olan yükselişi dikkati çekmektedir. EİT oranında meydana gelen yükselişin temel kaynağı ise Türkiye'nin İtalya'ya yaptığı bitkisel ürünler grubu ihracatındaki düşüş olmuştur. Özellikle (fasıl kod numarası 08 olan) meyveler alt grubu ile (fasıl kod numarası 15 olan) katı/sıvı yağ, hayvansal ve bitkisel mumlar alt grubunun ihracatında yaşanan düşüş dikkati çekmektedir. Ancak 2001 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin İtalya'ya yaptığı bitkisel ürün ihracatı; özellikle yenilen meyve ve sert kabuklu meyveler ihracatı önemli düzeyde artmıştır (TÜİK). Bu durum, İtalya ile yapılan söz konusu mal grubu ticareti için EİT oranının 0,435'ten 0,109'a düşmesine sebep olmuştur.

Türkiye'nin çalışmaya dâhil edilen ülkeler ile ticareti için EİT oranlarının genel olarak paralel yönde değişiklikler yaşadığı 2001 yılında, son olarak Rusya ile yapılan bitkisel ürünler grubu ticaretinde de EİT oranının düştüğü tespit edilmiştir. Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı meyveler alt grubu ihracatındaki artışın yanı sıra Rusya'dan yaptığı (fasıl kod numarası 12 olan) yağlı tohum, kaba yem ve saman gibi ürünleri içeren alt grup mallarının ithalatındaki azalış dikkati çekmektedir. Bu alt grup malların ithalatında yaşanan azalış, Türkiye'nin toplam ticareti için de geçerli olmuştur. Nitekim 2001 yılında; Türkiye'nin yağlı tohum, kaba yem ve saman gibi ürünleri içeren fasıl grubuna ait toplam ithalatının 276 milyon dolardan 163 milyon dolara düştüğü görülmüştür (TÜİK). Hayvancılık sektöründe önemli besin kaynağı olan kaba yemlerin 2001 yılındaki yerli üretim miktarlarına bakıldığında; kaba yem bitkilerinden olan mısır, fiğ ve yonca üretiminde bir önceki yıla göre artışın meydana geldiği görülmüştür (TÜİK).

2001 yılında Fransa, Hollanda, Almanya ve Rusya ile yapılan bitkisel ürünler grubu ticaretinin EİT oranında yaşanan düşüşün ardından, 2002-2003 yıllarında EİT oranlarının bu sefer yükseldiği görülmüştür. Ancak 2004 yılına gelindiğinde, özellikle bu ülkeler ile gerçekleşen bitkisel ürünler ticaretinde EİT oranlarının tekrar düştüğü tespit edilmiştir.

2004 yılında, Fransa, Almanya ve Rusya ile yapılan ticarete; meyveler alt grubu ihracatındaki artış ile (fasıl kod numarası 10 olan) hububat alt grubu ithalatındaki azalış göze çarpmaktadır (TÜİK). Dolayısıyla 2004 yılında, Türkiye'nin bu üç ülke ile bitkisel ürünler grubu ticaretinde endüstri içi ticaret yönünde bir düşüş meydana gelmiştir.

Rusya ekonomisi, hububat grubunun ticari değeri yüksek ürünlerinden olan buğday üretiminde dünya talebinin önemli bir bölümünü karşılamaktadır. Rusya'nın yıllara göre buğday dış ticaret verileri incelendiğinde; 2004 yılında toplam buğday ihracatının bir önceki yıla göre 779 milyon dolardan 535 milyon dolara düştüğü, ithalatın ise 69 milyon dolardan 210 milyon dolara yükseldiği görülmüştür (Bashimov, 2016: 94). Rusya ekonomisi açısından yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı hububat ithalatındaki düşüşü destekler niteliktedir.

2008 yılı, Türkiye'nin İtalya ve Rusya ile yaptığı bitkisel ürünler grubu ticareti için EİT düzeyinin artış gösterdiği bir yıl olmuştur. Yapılan analiz sonucunda söz konusu mal grubundaki EİT oranlarının; İtalya ile yapılan ticarete 0,408 düzeyine, Rusya ile yapılan ticarete ise 0,982 düzeyine yükseldiği tespit edilmiştir. Öte yandan 2008 yılı, ABD ile yapılan bitkisel ürünler grubu ticareti için ise EİT oranının düştüğü bir yıl olmuştur. Türkiye'nin bitkisel ürünler grubunda, ABD ile yaptığı ticaretinde EİT oranının 0,513 düzeyinden 0,332 düzeyine düştüğü tespit edilmiştir.

2008 yılına gelindiğinde Türkiye'nin İtalya, Rusya ve ABD ile gerçekleştirdiği bitkisel ürünler ticareti için özellikle hububat ithalatının belirgin şekilde arttığı görülmüştür. Aynı şekilde Türkiye'nin toplam bitkisel ürünler grubu dış ticaret verileri incelendiğinde de hububat ithalatının önemli düzeyde artış gösterdiği anlaşılmıştır. Yaşanan artış sonucu 2008 yılında, Türkiye'nin toplam hububat alt grubuna ait ithalatı, toplam bitkisel ürün grubu ithalatının %34,6'lık payına sahip olmuştur (TÜİK).

Aynı dönemde ABD 'de patlak veren emlak krizi, gelişmiş ekonomilerde daha fazla hissedilmiş ve dünya ekonomisi küçülmeye başlamıştır. Gelişmiş ekonomilerde yaşanan durgunluk, dünya ticaret hacmini daraltırken; nüfus artış hızı yüksek olan Çin ve Hindistan gibi ekonomilerde yaşanan dış talep artışları, enflasyon oranlarını giderek yükseltmiştir (Yıldırım, 2010: 48-49). Dolayısıyla 2007-2008 yıllarında dünya gıda fiyatlarında belirgin artışlar yaşanmış ve bu artışlar özellikle mısır, buğday, soya

fasulyesi ve pirinç üzerinde daha fazla görülmüştür. Artan fiyatlar, dünya gıda piyasasında büyük tahribat meydana getirmiş ve gıda sektöründe güvensizliğe neden olmuştur (Clapp ve Helleiner, 2012: 184).

Bitkisel ürünler grubunun 2010 yılındaki EİT düzeyine bakıldığında ise Fransa ve Rusya ile yapılan ticaret için meydana gelen düşüş dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, Fransa ile gerçekleşen bitkisel ürünler grubu ticareti için EİT oranı, 0,507 düzeyinden 0,289 düzeyine; Rusya ile gerçekleşen ticaret için EİT oranı ise 0,974 düzeyinden 0,695 düzeyine gerilemiştir. 2010 yılında Türkiye'nin bu iki ülke ile yaptığı bitkisel ürünler grubu ticaretinde endüstri içi ticaret düzeyi düşerken; 2011 yılında yükselmiştir. 2010 yılında her iki ülke ile yapılan bitkisel ürünler grubu ticaretinde EİT düzeyindeki düşüşün sebebi ise söz konusu fasıl grubunda Türkiye'nin artan dış ticaret fazlasıdır.

2010 yılında, Türkiye'nin hem Fransa'dan hem de Rusya'dan yaptığı hububat alt grubuna ait ithalatının önemli ölçüde düştüğü; meyveler alt grubuna ait ihracatının ise önemli ölçüde yükseldiği sonucuna varılmıştır. Hububat ithalatında meydana gelen düşüşe karşılık Türkiye'nin 2010 yılındaki hububat yerli üretim miktarları bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında; buğday, arpa, mısır, çeltik ve yulaf üretiminin arttığı görülmüştür (TÜİK). Öte yandan, Türkiye'nin buğday ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan Rusya'nın tahıl üretiminde yaşanan gelişmeler de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, Rusya'nın 2008-2010 yıllarında söz konusu mal grubu üzerinden yaptığı toplam ihracat ve ithalatının önemli düzeyde gerilediği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte 2010 yılına gelindiğinde, Rusya'da toplam buğday üretiminin; bu üretime ayrılan alanın ve alan başına elde edilen verimin önemli düzeyde azaldığı görülmüştür (Bashimov, 2016: 94).

Analiz sonucunda elde edilen değerlere bakıldığında; son olarak 2016 yılında, Türkiye'nin ABD ile gerçekleştirdiği bitkisel ürünler grubu ticaretine ait EİT düzeyinin yükseldiği tespit edilmiştir. EİT oranı, 2015 yılında 0,512 düzeyinde gerçekleşirken; 2016 yılında, 0,852 düzeyinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasında gerçekleşen dış ticaretin detaylarına bakıldığında ise yağlı tohum, kaba yem, sanayi ve tıpta kullanılan bitkilerin yer aldığı fasıl üzerinde, Türkiye'nin ABD'den yaptığı ithalatının azalırken; ABD'ye yaptığı ihracatının arttığı gözlemlenmiştir (TÜİK).

Türkiye’de 2016 yılında yerli tohum için ayrılan mevcut toplam ekili alanın bir önceki yıla göre arttırıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte toplam yağlı tohum üretim miktarı, 2016 yılına gelindiğinde belirgin düzeyde artış göstermiştir (TÜİK). Yerli üretimde yaşanan bu nispeten olumlu gelişmeler ile yerli talebi karşılamada daha az ithalat yoluna başvurulduğu düşünülebilir. Aynı fasıl içerisindeki bir başka mal da kaba yemlerdir. Bu bağlamda, Türkiye’nin 2016 yılındaki yerli kaba yem üretimi verilerine göre; kaba yem bitkilerinden olan fiğ otu, silajlık mısır, arpa ve yonca üretimi belirgin düzeyde artmıştır (TÜİK).

4.3.3. Türkiye’nin Gıda Sanayi Ürünleri Grubunda (16-24) Endüstri İçi Ticareti

Tarım sektörünün sanayileşmesiyle birlikte gelişen gıda sanayisi, gelişmiş ekonomilerin tarımsal üretiminde büyük yere sahip olmaktadır. Tarım mallarının endüstriyel üretime konu edilip katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülmesi, tarım alanında mal farklılaştırmasını mümkün kılmaktadır. Hammaddesi çoğunlukla bitkisel üretimden elde edilen gıda sanayi alanında üretim miktarının artması, dolaylı olarak bitkisel üretimin artmasına bağlıdır.

Hammaddesi tarım sektörüne ait sanayiye konu edilmiş bu mal grubunun ülke içerisindeki üretiminin ayrıca teknolojik ilerlemelere ve refah düzeyindeki artışa paralel olarak artması da beklenmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan ülkeler ile ticarete girişen Türkiye’nin bu bağlamda sahip olduğu üretim potansiyeli, endüstri içi ticaret düzeyi baz alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu mal grubuna ait EİT oranları ise Tablo 5’te gösterilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda, gıda sanayi ürün grubunun (16-24) Türkiye açısından çalışmaya dâhil edilmiş mal grupları arasında ortalama EİT düzeyi en yüksek mal grubu olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’nin, katma değeri yüksek tarımsal mallarının yer aldığı bu mal grubunda söz konusu ülkeler ile yaptığı ticaretinin daha çok EİT şeklinde gerçekleşmesi, üretim tekniklerinde ilerlemenin yaşandığını göstermektedir. Gıda sanayi üretiminin gelişmiş ekonomilerin tarımsal üretimde büyük paya sahip olduğu ve dolayısıyla bu ürünlerdeki dış ticaretin geniş pazarlarda gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye’nin de bu alanda karşılıklı ticarete bulunması, sahip olunan üretim teknolojisinin dinamik kalmasını sağlamaktadır.

Tablo 5: Türkiye'nin Gıda Sanayi Ürünleri Grubunda (16-24) EİT Oranları

Yıllar- Ülkeler	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Fransa	0,653	0,772	0,408	0,524	0,714	0,694	0,497	0,602	0,521	0,547	0,721	0,660	0,753	0,842	0,859	0,880	0,917	0,968	0,983	0,944
Hollanda	0,463	0,568	0,581	0,779	0,895	0,853	0,847	0,823	0,799	0,860	0,896	0,943	0,919	0,970	0,940	0,948	0,926	0,912	0,808	0,830
Almanya	0,299	0,366	0,339	0,322	0,316	0,368	0,370	0,464	0,459	0,450	0,530	0,578	0,632	0,806	0,651	0,557	0,490	0,613	0,580	0,609
İtalya	0,557	0,777	0,625	0,979	0,829	0,811	0,638	0,907	0,998	0,883	0,861	0,948	0,958	0,880	0,764	0,906	0,919	0,806	0,762	0,842
İngiltere	0,535	0,609	0,508	0,430	0,424	0,363	0,370	0,444	0,502	0,540	0,681	0,639	0,800	0,813	0,934	0,926	0,929	0,843	0,891	0,722
Rusya	0,053	0,292	0,100	0,229	0,384	0,703	0,578	0,523	0,736	0,854	0,828	0,844	0,747	0,530	0,619	0,513	0,420	0,264	0,292	0,344
ABD	0,829	0,599	0,808	0,921	0,948	0,812	0,837	0,703	0,986	0,671	0,972	0,986	0,741	0,870	0,823	0,878	0,720	0,881	0,989	0,842

Kaynak: TÜİK veri tabanı yardımı ile araştırmacının kendisi tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 5’te yer alan verilere bakıldığında; 2001 yılında yedi ülke ile gerçekleşen dış ticaret için EİT oranının genel olarak düştüğü anlaşılmaktadır. Özellikle Fransa, İtalya, İngiltere ve Rusya ile yapılan gıda sanayi ürünleri ticaretinin EİT düzeyinde meydana gelen düşüş dikkati çekmektedir. EİT oranlarındaki düşüşün temel kaynağı ise Türkiye’nin bu ülkelerden yaptığı gıda sanayi ürünleri ithalatının düşmesi ile söz konusu ticaret için artan dış ticaret fazlasıdır.

Öte yandan daha önce de bahsedildiği gibi döviz kuru, krizin etkilerinin en belirgin hissedildiği ekonomik göstergelerden biri olmuştur. Bu bağlamda ABD dolarının TL cinsinden değeri, bir önceki yıla göre yüzde 96,5 oranında artış göstermiştir. Ekonomik göstergelerde yaşanan bu değişimler, gıda sanayi sektörü açısından Türkiye’nin ticari partnerleriyle olan söz konusu ticaret dengesini de etkilemiştir. Nitekim 2001 yılında, Türkiye’nin bu mal grubuna ait toplam ihracatının yüzde 7,2 oranında artarken; toplam ithalatının yüzde 18,9 oranında azaldığı görülmüştür (TÜİK).

2002 yılına gelindiğinde, 2001 yılında EİT oranının düşüş yaşadığı Fransa, İtalya, İngiltere ve Rusya ile yapılan gıda sanayi ürünleri ticareti başta olmak üzere Türkiye’nin çalışma kapsamında söz konusu mal grubu üzerine gerçekleştirdiği ticaretinin endüstri içi ticaret düzeyi genel olarak artmıştır. TÜİK veri tabanı yardımıyla EİT oranında yükselişin söz konusu olduğu yerlerde Türkiye’nin gıda sanayi ürünleri grubu ithalatının önemli düzeyde arttığı gözlemlenmiştir. İthalat artışı içerisinde en dikkati çeken fasıl, (kod numarası 24 olan) tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddelerdir.

Sağlık açısından zararlı olduğu her ne kadar bilinse de dünya üzerinde geniş talep yapısına sahip tütün üretimi, Türkiye’de gerekli coğrafi koşulların sağlandığı; Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, Karadeniz, Marmara ve Ege bölgelerinde gerçekleşebilmektedir. Üretilen tütünlerin büyük çoğunluğu, Türk tütünü ya da bir başka deyişle şark tütünüdür (Özkul ve Sarı, 2008: 4).

İklim koşulları kadar ekim alanlarının büyüklüğünün de etkili olduğu tütün üretimi, artan sanayileşmeden dolayı Marmara bölgesinde azalmaya başlamıştır. Buradaki tütün çiftçileri, tütünün uğraştırıcı oluşu ve uzun zaman alışı gibi

dezavantajlarından dolayı tütün üretimi için kullanılan ekim alanlarını farklı bitkisel ürünlere ayırmışlardır. Ayrıca turizm açısından önemli olan sahil bölgelerine yakın alanlardaki üretim tamamen kaldırılmıştır (Gümüş, 2009: 27). Tütün üretimi alanlarında yaşanan daralmaya karşılık talep miktarının artması ile ithalat miktarı da artmıştır.

Bu bağlamda 2002 yılı, Türkiye’de tütün sektörüne ilişkin kapsamlı değişikliklerin yaşandığı dönemlerin başlangıç yıllarından biridir. 2002 yılının Ocak ayı ile yürürlüğe giren 4733 sayılı kanuna göre, artık devletin tütün üzerindeki destekleme alımı söz konusu olmayacaktır (Özkul ve Sarı, 2008: 6). Tütün üretim yapısını etkileyen bir diğer yasa değişikliği, ülke içindeki tütün üretiminin serbestleşmesi ile ilgilidir. Serbestleşme kararı ile beraber tütün fiyatlarındaki üretici aleyhine gelişmeler, üretim alanlarının giderek daralmasına, tütün çiftçilerinin ekim alanlarını başka bitkisel ürünlere kaydırmasına neden olmuştur. Çünkü o dönemde, tütün üretiminde kullanılan girdi fiyatlarındaki artış, tütün fiyatındaki artıştan daha yüksek gerçekleşmiştir (Özkul ve Sarı, 2008: 7).

2002 yılında yürürlüğe giren 4733 sayılı kanun ile tütün pazarlama yönteminde de değişikliğe gidilmiş; yerli tütün üretiminin bu dönemden itibaren yazılı sözleşme kapsamında gerçekleşmesine, diğer taraftan sözleşme dışında kalan üretim mallarının ise açık arttırma yöntemi ile pazarlanmasına karar verilmiştir. Ancak yapılan açık arttırma yöntemi, üretici için kazançlı bir pazarlama yöntemi olmamış; burada belirlenen satış fiyatı, sözleşmeli yöntemde belirlenen fiyat düzeyinin çok daha altında kalmıştır (Özkul ve Sarı, 2008: 7).

Tütün üretiminde daralmaya neden olan bu gelişmeler ile 2002 yılı dış ticaret verileri incelendiğinde, tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler alt grubunun toplam ihracatının, bir önceki yıla göre 435 milyar dolardan 385 milyar dolara düştüğü gözlemlenmiştir. Ülkedeki tütün üretiminin gerilemesine neden olan iç politikalarından ötürü ihracat değerinde yaşanan düşüşe karşılık ithalat değerinde yaşanan yükseliş doğal karşılanmaktadır.

Nitekim 2002 yılında; Hollanda, İtalya ve Rusya ile gerçekleşen tütün ticaretinde ihracatın azalıp ithalatın arttığı gözlemlenmiştir. Ancak EİT oranı 0,808’den 0,921’e yükselen Türkiye ve ABD arasındaki gıda sanayi ürünleri ticareti için hem tütün

ihracatının hem de tütün ithalatının önemli ölçüde azalıp birbirine yaklaşması, diğerlerinden farklı bir gelişme olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin 2002 yılında ABD'ye yaptığı tütün ihracatı, toplam tütün ihracatının yüzde 27,8'ini oluşturmaktadır. Türkiye'nin hem tütün ihracatı hem de tütün ithalatı açısından büyük paya sahip olan bu ticaretin 2002 yılında iki taraflı olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Tarım mallarının sanayiye konu edilmesiyle elde edilen gıda sanayi ürünleri grubu için 2008 yılı, EİT düzeyi bakımından bir diğer dikkat çekici gelişmelerin yaşandığı yıl olmuştur. Bu bağlamda 2008 yılı EİT oranları, 2002 yılı oranları ile karşılaştırılmış ve Rusya ve ABD ile gerçekleşen ticaretlerde EİT düzeyinin oransal olarak önemli değişimlere uğradığı tespit edilmiştir.

Rusya ile yapılan gıda sanayi ürünleri ticareti, 2002 yılında (0,229) EAT şeklinde gerçekleşirken; 2008 yılında (0,854) EİT şeklinde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan ABD ile yapılan gıda sanayi ürünleri ticaretinin EİT oranı 2002 yılında, 0,921 gibi yüksek bir düzeyde seyrederken; 2008 yılında, 0,671 düzeyine gerilemiştir. Dolayısıyla analiz sonuçlarına göre, 2008 yılında Türkiye'nin iki ülke ile gerçekleştirdiği gıda sanayi ürünleri ticareti, endüstri içi ticaret bakımından farklı yönde değişikliğe uğramıştır.

Türkiye'nin 2008 yılında Rusya ile yaptığı gıda sanayi ürünleri (16-24) ticaretinde meydana gelen ithalat artışından dolayı, 2002 yılındaki mevcut bulunan dış ticaret fazlası önemli düzeyde azalmıştır. Söz konusu ithalat artışı içerisinde en dikkat çekici fasıl ise (kod numarası 23 olan) gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemlerdir.

Türkiye'nin 2002 ve 2008 yıllarında ABD ile yaptığı gıda sanayi ürünleri grubu ticaret verileri karşılaştırılmış ve bunun sonucunda: 2002 yılında, söz konusu mal grubu için mevcut bulunan ticaret açığının 2008 yılında, giderek arttığı görülmüştür. Yine burada da ithalat artışı içerisinde en dikkat çeken fasıl, gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler olmuştur. Türkiye'nin 2008 yılına kadar ABD'den yaptığı gıda sanayi ürünleri ithalatında yaşanan artış, iki ülke arasındaki ticaretin ithalat ağırlıklı gerçekleşmesine; dolayısıyla söz konusu mal grubunda EİT düzeyinin azalmasına neden olmuştur.

2012 yılına gelindiğinde, Almanya ile yapılan gıda sanayi ürünleri ticaretinin EİT oranında meydana gelen yükseliş dikkati çekmektedir. Söz konusu mal grubunda ihracatın azalıp ithalatın artmasından dolayı EİT oranı, 0,632 düzeyinden 0,806 düzeyine yükselmiştir. Ancak Türkiye'nin toplam gıda sanayi malları dış ticaretinde yaşanan gelişmeler, bu bağlamda benzerlik göstermemektedir. 2012 yılında, bu mal grubu için hem toplam ihracatın hem de toplam ithalatın bir önceki yıla göre arttığı gözlemlenmiştir. Öte yandan kaba yemlerin de yer aldığı gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri alt grubunda, Almanya'dan yapılan ithalattaki artış göz ardı edilmemelidir. Aynı şekilde Türkiye'nin bu fasılda toplam ithalatının bir önceki yıla göre arttığı da gözlemlenmiştir.

Bir ekonomideki kaba yem ihtiyacı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığına bağlı olarak artıp ya da azalmaktadır. Dolayısıyla 2012 yılında, Almanya başta olmak üzere birçok ülke ile gerçekleşen kaba yem ithalatındaki artış, aynı dönemde büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayılarının arttığı beklentisini beraberinde getirmektedir. Nitekim 2012 yılına gelindiğinde, büyükbaş hayvan grubundan olan manda ve sığır (kültür) sayısının; küçükbaş hayvan grubundan olan koyun ve keçi (kıl) sayısının arttığı görülmüştür (TÜİK). Dolayısıyla Türkiye'nin 2012 yılında, Almanya başta olmak üzere birçok ülke ile yaptığı gıda sanayi ürünler grubu ticareti içerisinde kaba yem ithalatının artması, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısındaki artışın sonucu olarak görülebilir.

Son olarak 2018 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin Rusya hariç diğer altı ülke ile yapmış olduğu gıda sanayi ürünleri ticaretinin EİT şeklinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de gıda sanayi ithalatının yanında ihracatının da yapılması, sahip olunan üretim tekniklerinin rekabet ortamında dış talebi karşılayacak düzeyde olduğunu göstermektedir.

4.3.4. Türkiye'nin Ham Post, Deri ve Kösele Grubunda (41) Endüstri İçi Ticareti

Ülkelerin sahip olduğu canlı hayvan sayısından daha çok kesilen hayvan sayısına paralel olarak artan deri üretimi, bugün birçok sanayi alanının hammadde ihtiyacını karşılamaktadır. Ayakkabı, giyim ve seyahat eşyalarının yanı sıra son zamanlarda mobilya ve araç döşemelerinde de yaygın olarak kullanılması, derinin talebini ve dolayısıyla fiyatını giderek arttırmıştır (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2015-2018: 27).

Birçok alanda hammadde ihtiyacının karşılandığı ham post, deri (kürk hariç) ve kösele grubuna ait analiz sonuçları ise Tablo 6’da gösterilmiştir.

Analiz sonucunda elde edilen EİT oranları kapsamında ilk olarak 2002 yılına gelindiğinde, bütün ülkeler ile yapılan ham post, deri ve kösele ticareti için meydana gelen düşüş göze çarpmaktadır. Özellikle Rusya ile yapılan ham post, deri ve kösele ticaretinin EİT oranında meydana gelen düşüş dikkati çekmekte iken; bu düşüşün genel olarak 2008 yılına kadar devam ettiği de görülmektedir.

Türkiye’nin Rusya hariç diğer altı ülke ile yaptığı bu mal grubu ticaretinde, ithalattaki yükselişe karşılık ihracatta düşüşün meydana geldiği tespit edilmiştir. Ancak Rusya ile yapılan ham post, deri ve kösele ihracatı, 2002 yılında da artmaya devam etmiş; bununla birlikte ithalatta daha az bir artış yaşandığından söz konusu mal grubundaki dış ticaret fazlası, bir önceki yıla göre giderek artmıştır. Bu durum, 2002 yılında Rusya ile yapılan ham post, deri ve kösele grubu ticareti için EİT oranının 0,941’den 0,693’e gerilemesine neden olmuştur.

Diğer taraftan Türkiye’nin ham post, deri ve köselenin yer aldığı fasıla ait 2002 yılındaki toplam dış ticaret verilerine bakıldığında; ithalatın belirgin düzeyde artış gösterdiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda Türkiye’deki deri üretim miktarları, ithalatta meydana gelen artışı açıklayabilmek üzere incelenmiş ve toplam deri üretiminin 2002 yılına gelindiğinde giderek azaldığı sonucuna varılmıştır (TÜİK). Dolayısıyla bu mal gruplarının ithalatında meydana gelen artış, yerli üretimde yaşanan durumun olağan bir sonucu olarak görülebilir.

Tablo 6’da yer alan verilerden de anlaşılabileceği gibi 2008-2009 yıllarında, Fransa, Almanya, Rusya ve ABD ile yapılan söz konusu mal grubu ticaretinin EİT oranı belirgin düzeyde yükselmiştir. Bu bağlamda söz konusu ülkeler ile yapılan ham post, deri ve kösele ticaretinin 2007 yılı ile 2009 yılına ait verileri karşılaştırılmıştır. Türkiye’nin bu ülkeler ile ham post, deri ve kösele ticaretinde ithalatının önemli düzeyde azaldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla 2009 yılına gelindiğinde Türkiye’nin Fransa, Almanya, Rusya ve ABD ile yaptığı ham post, deri ve kösele grubu ticaretinin EİT oranları sırasıyla; 0,632, 0,607, 0,612 ve 0,600 düzeyine yükselmiştir.

Tablo 6: Türkiye'nin Ham Post, Deri ve Kösele Grubunda (41) EİT Oranları

Yıllar- Ülkeler	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Fransa	0,099	0,050	0,029	0,004	0,016	0,049	0,091	0,118	0,353	0,535	0,632	0,794	0,555	0,346	0,225	0,394	0,940	0,840	0,754	0,718
Hollanda	0,125	0,081	0,038	0,030	0,121	0,049	0,077	0,122	0,203	0,308	0,207	0,054	0,028	0,032	0,039	0,302	0,045	0,092	0,093	0,412
Almanya	0,370	0,446	0,453	0,297	0,370	0,523	0,454	0,379	0,453	0,601	0,607	0,640	0,527	0,588	0,867	0,745	0,705	0,429	0,302	0,344
İtalya	0,307	0,171	0,134	0,092	0,092	0,088	0,103	0,162	0,108	0,062	0,103	0,115	0,091	0,163	0,189	0,465	0,606	0,584	0,617	0,675
İngiltere	0,022	0,016	0,024	0,009	0,028	0,017	0,031	0,021	0,015	0,034	0,037	0,023	0,058	0,083	0,088	0,149	0,130	0,249	0,434	0,276
Rusya	0,813	0,959	0,941	0,693	0,460	0,470	0,448	0,095	0,085	0,184	0,612	0,711	0,420	0,255	0,433	0,468	0,480	0,463	0,638	0,659
ABD	0,219	0,070	0,084	0,056	0,055	0,090	0,171	0,160	0,289	0,528	0,600	0,445	0,229	0,448	0,708	0,789	0,855	0,999	0,820	0,829

Kaynak: TÜİK veri tabanı yardımı ile araştırmacının kendisi tarafından hesaplanmıştır.

2018 yılı dış ticaret verilerine göre Fransa, dünya ham ve işlenmiş deri ihracatının yüzde 3'lük payını oluşturmaktadır (Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, 2020: 5). Analiz sonuçlarına göre Türkiye'nin Fransa ile yaptığı ham post, deri ve kösele ticareti, 2008 yılına kadar EAT şeklindedir. Ancak 2008 yılından itibaren ağırlıklı olarak EİT şeklinde gerçekleşen bu mal gruplarının EİT oranı, 2011-2014 yılları arasında düşüş yaşamaya başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye ve Fransa arasındaki ham post, deri ve kösele grubu ticareti için 2008 ve 2011 yılları, çalışmanın temel amacı doğrultusunda, dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Türkiye'nin 2008 yılı fasıl bazlı dış ticaret verilerine bakıldığında; Fransa'ya yapılan ham post, deri ve kösele ihracatı, toplam ham post, deri ve kösele ihracatının yüzde 6,4'ünü oluşturmaktadır. Diğer taraftan aynı yıl Türkiye'nin Fransa'dan yaptığı ham post, deri ve kösele ithalatı ise toplam ithalatın yüzde 4,1'ini oluşturmaktadır.

Tablo 6'da yer alan verilerden de anlaşılacağı üzere 2011 yılı, söz konusu mal grubunda EİT oranlarının genel olarak düşüş yaşadığı bir yıl olmuştur. Ancak burada bahsedilmek istenen asıl nokta, EİT oranının yükseldiği yıllarda ithalat değerinde meydana gelen düşüştür. Bu durum, Türkiye'nin genel olarak ham post, deri ve kösele grubu ticaretinde dışa açık verdiğini kanıtlar niteliktedir. Çünkü EİT oranının düştüğü yıllarda, ithalattaki artış dikkati çekmektedir. Dolayısıyla 2018 yılına gelindiğinde genel olarak EİT oranlarının yükselme yönünde seyretmesi, Türkiye'deki ham post, deri ve kösele grubuna ait iç talebin yerli üretim ile karşılanan kısmının arttığı anlamına gelir ki son dönemlerde deri grubunun ihracatının arttığı da görülmektedir.

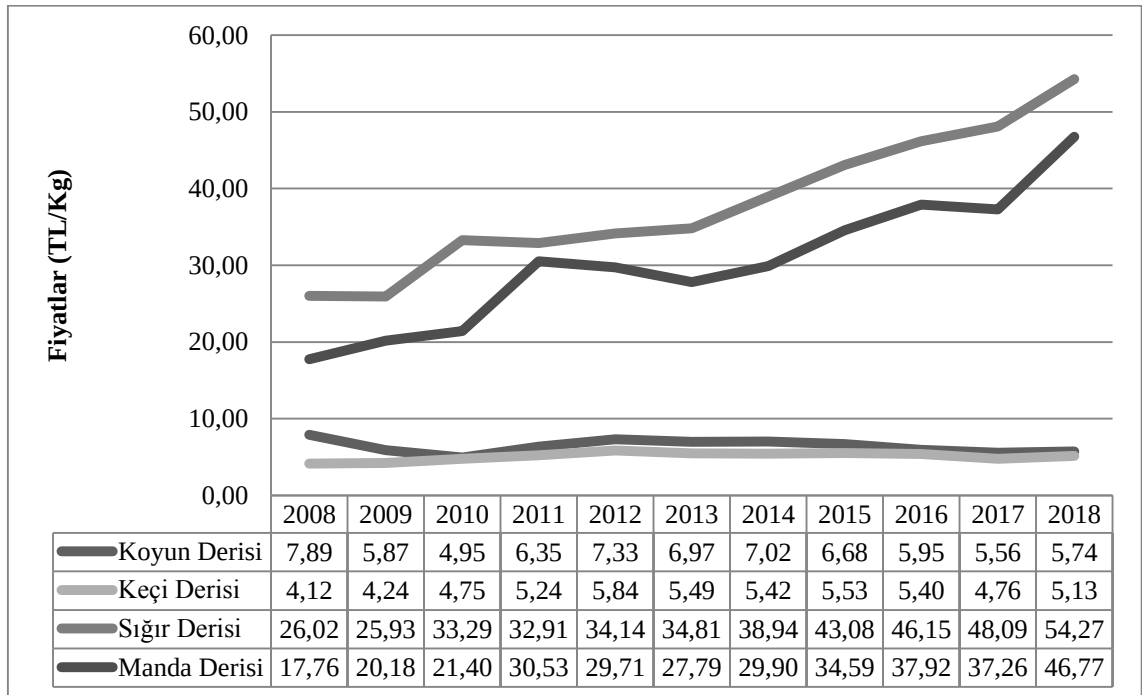
Türkiye'nin önemli düzeyde ham post, deri ve kösele ithalatı yaptığı ülkelerden biri de Fransa'dır. 2010-11 yılı verilerine göre dünya deri ihracatının ilk on ülkesi arasından beşinci sırada yer alan Fransa'da, ihracat ile birlikte önemli ölçüde ithalat da yapılmaktadır. Nitekim 2011 yılında Fransa, deri ithalatının yüzde 17,3 artması ile en fazla deri ithalatı yapan altıncı ülke olmuştur (İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri, 2012: 25). Bu durumdan, ülkelerin deri sektöründe yüksek üretim potansiyeline sahip olduğu kadar, yüksek tüketim potansiyeline sahip olabileceği sonucu da çıkarılmaktadır.

Türkiye'nin 2011 yılında Fransa'ya yaptığı ham post, deri ve kösele ihracatı, 1999 yılından bu yana en yüksek değerine ulaşmasına rağmen; söz konusu mal grubunun

ithalatında yaşanan büyük artıştan dolayı dış ticaret açığı yükselmiştir. Dolayısıyla 2011 yılına gelindiğinde EİT oranı, 0,794 düzeyinden 0,555 düzeyine düşmüştür. Diğer taraftan Türkiye'nin Rusya ile gerçekleştirdiği bu mal grubu ticaretinde EİT oranının; 2009 yılında 0,612 düzeyine yükselirken, 2011 yılında 0,420 düzeyine gerilemesi dikkat çekici bir değişim olmuştur. Bir başka oransal değişim Almanya ve ABD ile yapılan ham post, deri ve kösele ticareti için yaşanmış, EİT oranları bir önceki yıla göre sırasıyla; 0,527 ve 0,229 düzeyine gerilemiştir.

2011 yılında İngiltere hariç diğer altı ülke ile yapılan bu mal grubu ticaretinin EİT oranlarındaki düşüş dolayısıyla, aşağıdaki grafikte Türkiye'deki deri fiyatlarının yıllara göre değişimine yer verilmiştir. Buna göre EİT düzeyinin uzun bir aradan sonra artmaya başladığı 2008 yılında, sığır derisinin kg başına fiyatı, bir sonraki yıl düşüş göstermiştir. Ayrıca 2009 yılında, koyun derisi fiyatının da düştüğü görülmektedir.

Grafikğin genel seyrine bakıldığında ise deri fiyatlarının 2011 yılına gelindiğinde belirgin yükselişler yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, ithalatta yaşanan artışın fiyatlarda yaşanan yükselişin bir sonucu olabileceğini destekler niteliktedir. Dolayısıyla artan deri fiyatları Türkiye'nin ham post, deri ve kösele grubunda çalışma kapsamında ele alınan ülkeler ile tek taraflı ticaret yapmasının; diğer bir deyişle endüstriler arası ticarete girişmesinin nedenlerinden olarak gösterilebilir.

Şekil 2: Türkiye’de 2008-2018 Dönemi Ham Deri Fiyatları

Kaynak: TÜİK.

Hollanda ile yapılan ham post, deri (kürk hariç) ve kösele grubu ticareti, 1999-2018 yılları arasında EAT şeklinde gerçekleşmiştir. 1999-2018 döneminde Türkiye’nin Hollanda ile yaptığı ham post, deri ve kösele ticaretinde dışa açık verdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca 2008 yılında, Türkiye’nin; toplam deri ihracatının önemli düzeyde artmasına rağmen, Hollanda’nın deri ithalatı yaptığı ülkeler arasında düşük paya sahip olduğu dikkati çekmektedir (İTKİB, 2009: 31).

Hem dünyadaki hem de Türkiye’deki deri talebinin önemli bölümünü karşılayan bir diğer ülke de İtalya’dır. Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü (2020: 2) tarafından hazırlanan rapora göre İtalya, 2018 yılında dünya ham ve işlenmiş deri ihracatının yüzde 18,3’lük payı ile ihracatçı ülkeler arasında birinci sırada yer almaktadır. Nitekim Türkiye’de de ham ve işlenmiş deri ithalatının en yoğun yapıldığı yer İtalya’dır. Diğer taraftan Türkiye’den yapılan deri ve deri mamulleri ihracatının büyük bölümünün de İtalya’ya ait olduğu belirlenmiştir.

Ayakkabı, giyim eşyası, seyahat eşyası gibi katma değeri yüksek alanlarda hammadde olarak kullanılan bu tarım mallarının ihracatçı ülkeler tarafından önemli miktarda ithal edildiği dikkati çekmektedir. Bu bağlamda İtalya, 2018 yılında dünya ham ve işlenmiş deri ithalatının yüzde 13’lük payına sahip olarak en çok ithalat yapan ikinci ülke olmuştur (Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, 2020: 8).

Analiz sonuçlarına göre İtalya ile yapılan ham post, deri ve kösele grubu ticaretinin EİT oranı, 2011 yılında 0,091 düzeyine gerilerken; 2018 yılında 0,675 düzeyine yükselmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’nin 2011 yılında, İtalya’dan söz konusu mal grubu için 113 milyon dolar ithalat gerçekleştirirken; 2018 yılında, 40 milyon dolar ithalat gerçekleştirdiği görülmüştür. İthalatta meydana gelen düşüşe karşılık ihracatta ise yükselişin meydana gelmesi; dış ticaret açığının giderek azalmasına ve dolayısıyla EİT düzeyinin yükselmesine yol açmıştır. Türkiye’nin 2018 yılında İtalya’dan yaptığı ham ve işlenmiş deri ithalatı, bu mal grubundaki toplam ithalatın yüzde 15,3’ünü

oluştururken; İtalya'ya yaptığı ham ve işlenmiş deri ihracatı, bu mal grubundaki toplam ihracatın yüzde 9,9'unu oluşturmaktadır.

Türkiye'nin deri ithalatında büyük öneme sahip olan İtalya ile yapmış olduğu ham post, deri ve kösele ticaretinin EİT oranı, 2015 yılına kadar 0,5 düzeyinin altında seyretmiştir. Bir başka deyişle iki ülke arasındaki söz konusu mal grubuna ait ticaret, 2015 yılına kadar EAT şeklinde gerçekleşmiştir. 2015 yılından itibaren EİT şeklinde seyreden bu ticaretin 2018 yılına gelindiğinde ise oransal olarak en yüksek değerine (0,675) ulaştığı tespit edilmiştir.

4.3.5. Türkiye'nin Dokumaya Elverişli Bitkisel ve Hayvansal Ürünler Grubunda (51-53) Endüstri İçi Ticareti

Analize dâhil edilen son mal grubu da dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünlerdir (51-53). Dış ticarete geniş bir alana sahip olan dokumacılık sektörünün hammadde ihtiyacının da yine önemli bir bölümü tarım sektörü tarafından karşılanmaktadır. Pamuk ve yün gibi tarım mallarının bu bağlamda ticaret değeri, oldukça yüksektir.

Tekstil başta olmak üzere birçok sanayi alanında hammadde olarak kullanılan pamuğun çekirdeğinden elde edilen yağı ile yakıt üretiminde de kullanıldığı görülmektedir (Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü (ESKGM), 2017: 1). Bir tarım malı olan pamuğun katma değeri yüksek ürünlerin üretiminde kullanılarak tarım dışı sektörlerle konu edilmesi, pamuk üreticisi olan ülkelerin bu mal grubunun kullanıldığı alanlardaki yerli girdi kullanımını artırmaktadır.

Türkiye'de tarım ihracatının önemli bir bölümünü oluşturan pamuğun uluslararası piyasalara konu edilmesi, 1990'lı yıllardan itibaren serbestleştirilmiştir. Dolayısıyla pamuğun fiyatının belirlenmesinde devletin söz sahibi olmadığı; arz ve talep dengesinin geçerli olduğu bir piyasa ortamı söz konusudur (ESKGM, 2017: 12). Ayrıca Türkiye'de pamuk; AB ile ticaretinde, Gümrük Birliği Anlaşması çerçevesinde sanayi malı olarak nitelendirilmekte ve gümrük vergilerine tabi olmamaktadır (ESKGM, 2017: 23).

Endüstriyel üretimin önemli hammadde kaynaklarından olan pamuğun bir ülkede yetiştirilebilmesi için toprağın suya doymuş olması ile birlikte coğrafi özelliklerinin kurak iklim şartlarına uygun olması gerekmektedir. Zira Çin, Hindistan ve ABD bu

iklim şartlarına uygun kaynaklara sahip ülkelerdir. Ayrıca Türkiye'nin birçok bölgesi de toprak ve iklim bakımından elverişli üretim koşullarına sahiptir (Narin, 2015: 83). Türkiye'deki pamuk ekim alanlarının büyük bölümü ise Antalya, Çukurova ve çevresi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Ege Bölgesinde yer almaktadır.

Ancak son yıllarda tarım ekim alanlarında yaşanan daralma, pamuk için de geçerli olmuş; 2015/16 yıllarında dünya pamuk üretimi yüzde 13 oranında azalmıştır. Özellikle ABD, Çin ve Pakistan gibi büyük pamuk üreticisi ülkelerde yaşanan düşüş bu durumun temel nedenini teşkil etmektedir (ESKGM, 2017: 3). Türkiye ICAC (International Cotton Advisory Committee) verilerine göre 2016/17 yılı dünya pamuk alanında, dokuzuncu sırada yer alırken; dünya pamuk veriminde beşinci sırada yer almaktadır. Bu durum, Türkiye'nin üretimde sahip olduğu ekim alanının da ötesinde verim elde ettiğini göstermektedir. Günümüze doğru gelindiğinde, bu bölgelerde yaşanan daralmanın boyutu dikkat çekicidir (ESKGM, 2017: 2; 5).

Girdi maliyetlerinin yüksek oluşundan kaynaklı olarak üreticilerin ekim alanlarını alternatif ürünlere kaydırmasının önüne geçebilmek için devlet tarafından pamuk çiftçilerine çeşitli destekler sağlanmaktadır. Bu açıdan Türkiye, 2015/16 yılı ICAC (International Cotton Advisory Committee) verilerine göre; pamuk üreticilerine sağladığı toplam 381 milyon dolarlık fark ödemesi desteği ile pamuğa uygulanan doğrudan destek bakımından dünyada üçüncü sırada yer almıştır (ESKGM, 2017: 18).

Türkiye'nin tarım ortağı ülkeleri ile gerçekleştirdiği dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler grubu (51-53) ticaretinde, EİT'nin hangi düzeyde seyrettiği analiz edilmiş ve analiz sonuçları, Tablo 7'de gösterilmiştir. İlk olarak Fransa ile yapılan dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler ticaretinin EİT oranındaki değişime bakılacak olunursa; iki ülke arasındaki bu ticaretin 2007 yılından önce EİT şeklinde gerçekleşip 2007 yılından itibaren EAT şeklinde gerçekleşmesi göze çarpmaktadır.

Bu durum, Hollanda ve Rusya ile yapılan dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler grubu ticareti için de geçerli olmuştur. Nitekim Türkiye'nin Hollanda ve Rusya ile yapmış olduğu söz konusu mal grubu ticaretinin de 2006-2007 yıllarından itibaren EAT şeklinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Tablo 7: Türkiye'nin Dokumaya Elverişli Bitkisel ve Hayvansal Ürünler Grubunda (51-53) EİT Oranları

Yıllar- Ülkeler	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Fransa	0,837	0,801	0,840	0,994	0,887	0,783	0,680	0,623	0,498	0,414	0,349	0,299	0,217	0,183	0,179	0,198	0,109	0,152	0,092	0,165
Hollanda	0,733	0,702	0,824	0,970	0,656	0,536	0,524	0,379	0,335	0,293	0,287	0,339	0,230	0,198	0,174	0,123	0,169	0,053	0,046	0,049
Almanya	0,735	0,750	0,965	0,905	0,999	0,925	0,748	0,723	0,622	0,700	0,468	0,342	0,312	0,280	0,199	0,168	0,218	0,172	0,127	0,144
İtalya	0,846	0,946	0,874	0,852	0,857	0,796	0,803	0,925	0,903	0,947	0,956	0,948	0,895	0,948	0,886	0,881	0,870	0,826	0,844	0,852
İngiltere	0,460	0,459	0,474	0,477	0,574	0,575	0,528	0,376	0,357	0,332	0,290	0,353	0,445	0,321	0,434	0,285	0,261	0,260	0,257	0,256
Rusya	0,890	0,416	0,904	0,696	0,764	0,912	0,949	0,823	0,459	0,218	0,193	0,112	0,068	0,025	0,020	0,023	0,066	0,032	0,032	0,022
ABD	0,955	0,418	0,423	0,384	0,223	0,227	0,178	0,162	0,124	0,149	0,102	0,084	0,070	0,133	0,099	0,083	0,128	0,130	0,101	0,107

Kaynak: TÜİK veri tabanı yardımı ile araştırmacının kendisi tarafından hesaplanmıştır.

2007 yılı, Türkiye'nin Almanya ile yaptığı söz konusu mal grubu ticareti için EİT oranının düşüş yaşadığı bir yıl olmuştur. 2006 yılında 0,723 düzeyinde gerçekleşen EİT oranı, 2007 yılında 0,622 düzeyine gerilemiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler ticaretinde 2006-2007 yılları, endüstri içi ticaret düzeyinde önemli düşüşlerin yaşandığı yıllardır. Türkiye'nin 2007 yılında yukarıda belirtilen ülkeler ile yapmış olduğu söz konusu mal grubu ticaretinin fasıl bazlı verileri detaylı incelendiğinde; pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat alt grubunda meydana gelen ihracat artışı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla 2007 yılında Türkiye, Fransa; Hollanda, Almanya ve Rusya ile yaptığı dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler grubu ticaretinde önemli düzeyde dış ticaret fazlası vermiştir. Bu durum, söz konusu mal grubunda çalışma kapsamında ele alınan ülkeler ile tek taraflı ticaretin artmasına; dolayısıyla endüstri içi ticaretin azalmasına neden olmuştur.

Tablo 7 yardımıyla da anlaşıldığı gibi Türkiye'nin İtalya ile yaptığı dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler (51-53) ticareti, 1999-2018 yıllarında EİT şeklinde gerçekleşmiştir. EİT oranının en yüksek düzeyde (0,956) gerçekleştiği 2009 yılında, Türkiye'nin İtalya'ya yaptığı söz konusu mal grubu ihracatı içerisinde en büyük paya sahip fasıl, (kod numarası 52 olan) pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucattır. Diğer taraftan Türkiye'nin İtalya'dan yaptığı dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler grubunun ithalatı içerisinde en yüksek paya sahip fasıl ise (kod numarası 51 olan) yapağı, yün, havyan kılı ve dokunmuş mensucattır. Konya Ticaret Odası (KTO) tarafından hazırlanan İtalya ülke raporuna (2015: 20) göre Türkiye'nin İtalya'ya ihraç ettiği başlıca malların arasında, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat yer almaktadır.

2017-2018 yılı verilerine göre Türkiye, sahip olduğu 462 bin hektarlık alan ile dünya pamuk ekim alanları bakımından 11. sırada yer almaktadır. Sahip olunan ekim alanlarının yanında tarımda makineleşmenin yoğun yaşandığı dönemlerde yüksek verim de elde edilmektedir. Bu bağlamda, son yıllarda Türk tarımının lif pamuk üretiminde elde ettiği verim, dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmektedir. Dünya pamuk üretiminin önemli payına sahip olan Türkiye'de, ayrıca yüksek düzeyde pamuk tüketimi de yapılmaktadır.

2018 yılı verilerine göre Türkiye, 988 bin ton ile dünya lif pamuk üretiminde altıncı sırada yer alırken; 1 milyon 629 bin ton ile tüketimde beşinci sırada yer

almaktadır (ESKGM, 2019: 3-4). Sadece Türkiye değil, diğer üretici ülkelerin de aynı zamanda birer tüketici ülke konumunda oldukları görülmektedir. Nitekim yoğun nüfusa sahip Çin ve Hindistan, dünya pamuk tüketiminin en büyük payına sahip ekonomileridir.

Türkiye'nin Almanya ile yapmış olduğu dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler grubu ticareti, 2009 yılına kadar EİT şeklinde gerçekleşirken; 2009 yılından itibaren EAT şeklinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki söz konusu mal grubuna ait fasıl bazlı ticaret verileri karşılaştırıldığında, önemli düzeyde ticaret fazlasının söz konusu olduğu görülmüştür. TÜİK fasıl bazlı dış ticaret verilerine göre 2008 yılında, Almanya'dan yapılan yapağı, yün ve hayvan kılı alt grubuna ait ithalat, 44 milyon dolar düzeyinde iken; 2018 yılında, 2 milyon dolar düzeyine düşmüştür. Bu bağlamda TÜİK tarafından tablolastırılan hayvansal ürün üretim miktarına göre Türkiye'nin toplam yapağı ve kıl üretim miktarı, 2008 yılından 2018 yılına gelindiğinde artış göstermiştir. Dolayısıyla üretimde yaşanan bu artış ile ithalat mallarına olan talebin azalması söz konusu olabilir. Sonuç olarak bu durum, dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünlerde İtalya hariç diğer altı ülke ile yapılan ticaret için EİT'yi ortadan kaldıran temel sebeplerdendir.

Analiz sonuçlarına göre 2018 yılına gelindiğinde, İtalya hariç diğer altı ülke ile yapılan dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler grubu ticaretinin EİT oranları 0,5 düzeyinin altında gerçekleşmiştir. 2018 yılında Türkiye'nin çalışma kapsamında ele alınan ülkeler ile yapmış olduğu tek taraflı ticaretinin ihracat yönlü gerçekleştiği; buna karşılık en önemli ithalat alt grubu olan yapağı, yün, hayvan kılı ve dokunmuş mensucat alt grubuna ait ithalatının da giderek azaldığı görülmüştür.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Benzer malların ülkeler arasında karşılıklı olarak ticarete konu edilmesi, Balassa'nın (1963) Avrupa Ekonomik Topluluğunu inceleyen bir çalışmaya getirdiği teorik yaklaşım ile endüstri içi ticaret (EİT) adını almıştır. Aynı endüstri grubuna ait malların ticarete konu edilmesini gerektirecek en önemli neden ise malların firmalarca

farklılaştırılmış olmasıdır. Her ne kadar bu mallar, tüketiminde sağladığı temel fayda bakımından birbirine benzer olsalar da; üretici firmalar tarafından özgünlük katılarak çeşitlilik göstermektedir.

Üretim tekniklerinde yaşanan ilerleme ve dolayısıyla üretimin sanayileşmesi sayesinde maliyet avantajının (ölçek ekonomisi şartlarının) sağlandığı katma değeri yüksek mallar üretilmektedir. Bu durum, EİT'nin gelişmiş ülkeler arasında daha çok tercih edilmesine yol açmaktadır. Bu yönüyle ölçek ekonomisinin endüstri içi ticareti açıklayan veya destekleyen bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Aksi halde ülkeler, gerçekleştirdiği ticaretten kazançlı çıkamayacaktır.

EİT şeklinin özellikle gelişmiş ekonomiler arasında ve daha çok imalat sanayi malları üzerinden yapıldığı görülmektedir. Ancak son yıllarda tarım sektöründe yaşanan sanayileşme hareketi sayesinde, gerek gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yaptıkları gerekse gelişmekte olan ülkeler ile yaptıkları ticarete EİT şeklinin hâkim olduğu görülmektedir. Yapılan çalışma kapsamında, Türkiye'nin tarımsal mallarda gerçekleştirdiği EİT düzeyini açıklamak ve EİT'nin sektörel anlamdaki etkilerini göstermek amaçlanmıştır. Bu sayede, tarım sektöründe yaşanan gelişmeler içerisinde endüstri içi ticaretin önemi vurgulanmaktadır. Dolayısıyla analizde, Türkiye'nin dünya ticaretinde söz sahibi olan büyük ülkeler (Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya, İngiltere, Rusya ve ABD) ile yaptığı tarım ticareti esas alınmıştır. Ayrıca analiz sonucunda elde edilecek bulgulardan anlamlı sonuçlar çıkarabilmek adına; çalışmaya dâhil edilen ülkelerin, Türkiye'nin hem tarımsal ihracatında hem de tarımsal ithalatında büyük paya sahip ülkeler olmasına da dikkat edilmiştir.

EİT düzeyinin analizinde, Grubel-Lloyd endeksinin standart oransal formülü kullanılmıştır. Analizin konusu olan tarımsal malların sınıflandırılmasında ise TÜİK tarafından hazırlanmış Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (HS) fasıl bazlı dış ticaret verilerinden yararlanılmıştır. Bu verilere göre tarım malları; “canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler”, “bitkisel ürünler”, “gıda sanayi ürünleri”, “ham post, deri ve köseleler” ve “dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler” olmak üzere beş gruba ayrılmış ve analiz sonuçları her mal grubuna göre hazırlanmış tablolar aracılığıyla verilmiştir.

1999-2018 dönemi dış ticaret verilerini kapsayan bu çalışmada, mal gruplarına göre zaman içerisinde benzer gelişmelerin yaşandığı ülkeler ve bu ülkeler ile yapılan ticaretler, dönemin iç ve dış ekonomik şartları bakımından incelenmiştir. Elde edilen oransal sonuçların yer aldığı tablolara bakıldığında ise Türkiye ve dünya ekonomisini derinden etkileyen kriz dönemlerinde belirgin değişikliklerin yaşandığı görülmüştür.

Bu bağlamda 2001 yılında, hemen hemen her mal grubundaki EİT oranı için önemli değişimlerin yaşandığı tespit edilmiştir. İlk olarak Türkiye'nin canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubunda (01-05), Fransa ve Rusya ile yaptığı ticaretin EİT oranındaki yükseliş dikkati çekmektedir. Bu oransal değerler, 2000 yılı ile karşılaştırıldığında; Fransa ile yapılan hayvancılık ticaretinde EİT oranının 0,569'dan 0,888'e; Rusya ile yapılan hayvancılık ticaretinde ise 0,003'ten 0,517'ye yükseldiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan 2001 yılı, Türkiye'nin Hollanda ve Almanya ile yaptığı canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu ticareti için oransal olarak düşüşün yaşandığı bir yıl olmuştur. Analiz sonuçlarına göre 2001 yılında, Hollanda ve Almanya ile yapılan hayvancılık ticareti için EİT oranlarının sırasıyla 0,784'ten 0,451'e; 0,492'den 0,345'e düştüğü tespit edilmiştir.

Bitkisel ürünler grubu (06-15) için 2001 yılı, EİT oranlarında çoğunlukla düşüşün yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu bağlamda Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya ve Rusya ile yapılan bitkisel ürünler ticaretinin EİT oranlarında düşüş meydana gelmiştir. 2001 yılı aynı şekilde, gıda sanayi ürün grubu (16-24) üzerine yapılan endüstri içi ticaret için de düşüşün yaşandığı yıl olmuştur. EİT oranında düşüşün söz konusu olduğu Fransa, İtalya, İngiltere ve Rusya ile yapılan gıda sanayi ürünleri grubu ticaretinde; Türkiye'nin önemli düzeyde ticaret fazlası verdiği görülmüştür.

Siyasi anlaşmazlıkların ekonomik krize dönüştüğü 2001 yılında, döviz kurunda yaşanan gelişmeler, dış ticaret dengesi başta olmak üzere ekonomide birçok dengeyi altüst etmiştir. Bu dönemde Merkez Bankası tarafından uygulanan serbest kur politikası, yerli paranın yabancı paralar karşısında giderek değer kaybetmesine neden olmuştur. 2001 yılının Ocak ayında, 1 ABD doları, 680 milyon TL iken; Mart ayında 988-1.027 milyon TL'ye yükselmiştir. Bu durum dış ticarete, doğal olarak Türk mallarına olan talebi arttırmıştır. İhracatın artmasına karşılık ithalatın azalması, dış ticaret dengesinin önemli miktarda fazla vermesine neden olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde özellikle

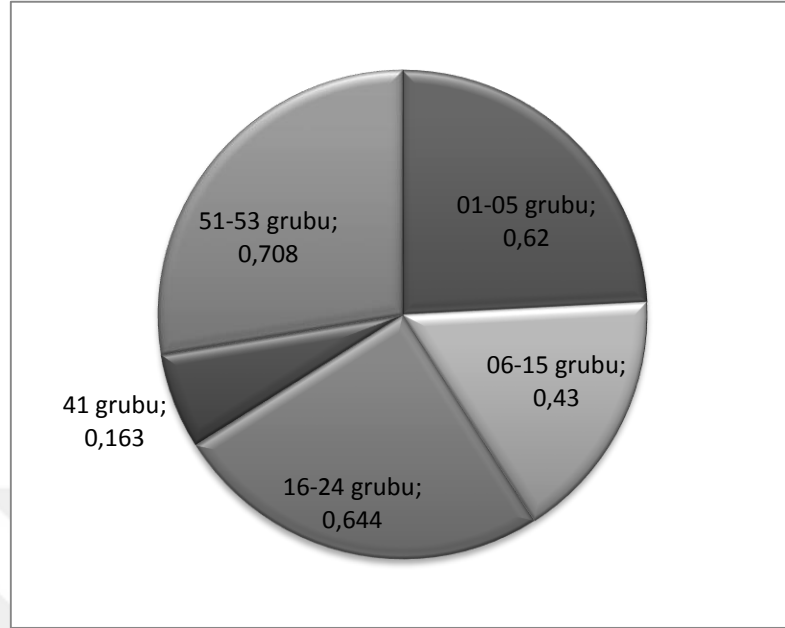
tarımsal mallarda gerçekleştirdiği tek taraflı ticareti, bir başka deyişle ihracat yönlü ticareti EİT'nin azalmasına neden olmuştur.

EİT açısından önemli değişikliklerin yaşandığı bir diğer yıl da 2008 yılı olmuştur. ABD'de başlayan ve ardından diğer gelişmiş ekonomilere hızla yayılan 2008 emlak krizi, petrol ve gıda fiyatları başta olmak üzere fiyatlar düzeyinin önemli ölçüde yükselmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle bu kriz ile birlikte doların Türk Lirası karşısında değer kaybetmesi, bu dönemdeki dış ticaret dengelerini etkileyen en temel nedenlerdendir.

2008 yılında, Türkiye'nin özellikle ABD ile yaptığı tarımsal endüstri içi ticareti için belirgin değişimlerin meydana geldiği tespit edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre; Türkiye'nin 2008 yılında, ABD ile gerçekleştirdiği canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu (0,364), bitkisel ürünler grubu (0,332) ve gıda sanayi ürünleri grubu (0,671) ticaretinin EİT oranları bir önceki yıla göre önemli düzeyde düşmüştür. 2008 yılında yaşanan bu düşüşün hemen ardından; 2009 yılında EİT oranının tekrar yükselişe geçmesi, bu değişimde krizin büyük rol oynadığını göstermektedir.

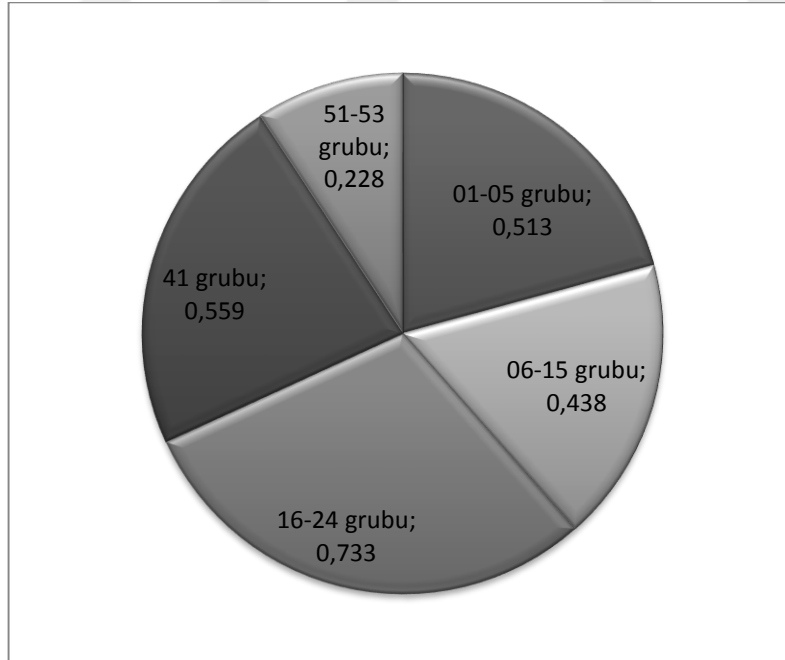
2011/12 yıllarındaki EİT oranları mal gruplarına göre incelendiğinde; birden fazla ülke ile yapılan ticaret için belirgin düzeyde azalışların meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, 2011/12 yılında Türkiye'nin canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu (01-05) ve ham post, deri ve köseleler grubu (41) üzerine söz konusu ülkeler ile yaptığı ticaret için EİT düzeyinin genel olarak azaldığı tespit edilmiştir.

Türkiye'nin son 15 yıl içerisinde söz konusu ülkeler ile beş mal grubu üzerinden yaptığı endüstri içi ticaretinin ne yönde değiştiğini daha iyi görebilmek adına aşağıdaki grafiklerde, 2003 ve 2018 yılına ait ortalama EİT oranlarına yer verilmiştir. Bu grafiklerde göze çarpan ilk şey, dokumaya elverişli bitkisel ve hayvansal ürünler grubunda (51-53), ortalama EİT oranının 15 yılın sonundaki değişimi olmuştur. 2003 yılında, söz konusu mal grubu üzerine yedi ülke ile yapılan ticaretin ortalama oransal değerine (0,708) bakıldığında, EİT şeklinin hâkim olduğu; 2018 yılına gelindiğinde ise (0,228) EAT şeklinin hâkim olduğu görülmüştür.

Şekil 3: Mal Gruplarına Göre EİT Oranları (2003 Yılı)

Kaynak: TÜİK veritabanı yardımıyla yazarın kendisi tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 4: Mal Gruplarına Göre EİT Oranları (2018 Yılı)

Kaynak: TÜİK veritabanı yardımıyla yazarın kendisi tarafından hesaplanmıştır.

Diğer bir belirgin değişiklik de ham post, deri ve kösele (41) grubunda yaşanmıştır. 2003 yılında, söz konusu mal grubunun yedi ülke ile ticaretinde ortalama değerlere göre EAT şekli geçerli iken; 2018 yılında EİT şeklinin geçerli olduğu dikkati çekmektedir. Deri endüstrisinde, Türkiye'nin 2018 yılına gelindiğinde tek taraflı ticaretten iki taraflı ticarete geçmesi söz konusu alandaki üretim tekniklerinin de iyileşmeye başladığını göstermektedir.

Bunların yanı sıra Türkiye'nin canlı hayvan ve hayvansal ürünler grubu (01-05) ile gıda sanayi ürünleri grubunda (16-24), söz konusu yedi ülke ile yaptığı ticaretin EİT düzeyinin genel olarak yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sanayi alt yapısı gelişmiş bu ülkeler ile hayvancılık ve gıda sanayi ticaretinin tek taraflı değil de karşılıklı olarak yapılması, Türkiye'de tarım sektörü açısından mal farklılaştırmasının önemli düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu durum mal farklılaştırmasının yapılabilmesi için gerekli olan üretim tekniklerinin gelişimine de katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Akçağlayan, A., “2001 Krizinde Uygulanan Faiz Politikasının Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008/1 (16), ss.1-20.

Altay, H., S.E. Özcan, vd. ..., “Türkiye’nin Avrupa Birliği (15) Pazarında Endüstriler-Arası ve Endüstri-İçi Ticaret Açısından Avantajlı Olduğu Ürün Gruplarının Belirlenmesi: 1995-2007”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 (23), ss.159-170.

Aras, İ., (2014) “Bölgemizde Tarımsal Dış Ticaret Analizi”, Mevlana Kalkınma Ajansı.

Aydın, E., Y. Aral, vd. ..., “Türkiye’de Son 25 Yılda Kırmızı Et Fiyatlarındaki Değişimler ve İthalat Kararlarının Etkilerinin Analizi” *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 2011/82 (1), ss.3-13.

Balassa, B., “Intra-Industry Trade and the Integration of Developing Countries in the World Economy”, *World Bank Staff Working Paper*, No: 312, 1979, ss.1-32.

Bashimov, G., “Küresel Buğday Piyasasında Rusya’nın Karşılaştırmalı Üstünlüğü”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2016/4 (3), ss. 91-97.

Bashimov, G., “Tarım ve Gıda Ürünlerinde Endüstri-İçi Ticaretin Analizi: Türkiye ve Rusya Örneği”, *AİBU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017/17 (4), ss.155-167.

Bayraktutan, Y., “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2004/4 (2), ss.175-186.

Clapp, Jennifer, Eric Helleiner, “Troubled Futures? The Global Food Crisis and The Politics of Agricultural Derivatives Regulation”, *Review of International Political Economy*, 2012/19 (2), ss.181-207.

Çakaş, C.Ö., “Euro Krizinin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme”, *Alanya Akademik Bakış*, 2019/3, (doi: 10.29023/ alanyaakademik.481252.): 73-84; <https://dergipark.org.tr/tr/pub/alanyaakademik/issue/42928/481252>> 30.11.2020.

Çakmak, E.H. ve H., Kasnakoğlu, (2016) “TİM Tarım Raporu”, Türkiye İhracatçılar Meclisi, Ankara.

Çalışkan, Ö., “Türkiye-AB Ticaretinde Endüstri-İç Ticaret Olgusu, 1990-2007”, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2010/28 (2), ss.1-45.

Dinler, Z., (2014), İktisada Giriş, (20. baskı), Ekin Kitabevi, Bursa.

Ertürk, E., (2010), Uluslararası İktisat, (3. baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.

Erün, G., “Türkiye İle AB, Gıda ve Canlı Hayvan Sektörü Dış Ticaretinde Endüstri İç Ticaret Analizi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2010/2 (1), ss.71-78.

Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü (ESKGM), (2019) “2018 Yılı Pamuk Raporu”, T.C. Ticaret Bakanlığı, Ankara.

Eşiyok, B. A., “Türkiye-AB Arasında Dış Ticaretin Teknolojik Yapısı, Rekabet Gücü ve Endüstri-İç Ticaret: Ampirik Bir Değerlendirme”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2015/13 (1), ss.91-124.

Ferto, Imre, Lionel J. Hubbard, “Intra-Industry Trade in Agri-Food Products Between Hungary and The EU”, *IEHAS Discussion Papers*, 2001/19 (2), ss.53-74.

Gümüş, A.H., (2009) “Türkiye’de Tütün Politikaları, Pazarlama Sorunları ve Çözüm Önerileri”, Tütün Eksperleri Derneği ve Tütün Eksperleri Vakfı, İzmir.

Gümüş, E., (2015), Olası Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri Serbest Ticaret Anlaşmasının Türkiye Hayvancılık Sektörüne Temel Etkileri, (AB Uzmanlık Tezi), T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.

Hatunoğlu, E, Emrah, Feyza Eldeniz, “2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları”, *Sayıştay Dergisi*, 2012 (86), ss. 27-56.

İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri (İTKİB), (2012) Hazır Giyim ve Deri Sektörleri Açısından Fransa, İTKİB Yayını, İstanbul.

Karluk, S.R., (2003), Uluslararası Ekonomi, (7. baskı), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Koçyiğit, Ali, Ali Şen, “The Extent of Intra-Industry Trade Between Turkey and The European Union: The Impact of Customs Union”, *Journal of Economic and Social Research*, 2007/9 (2), ss.61-84.

Konya Ticaret Odası (KTO) Dış Ticaret Servisi, (2015) İtalya Ülke Raporu, KTO, Konya.

Mangır, Fatih, Adem Fidan, “Grubel-Lloyd Endeksi İle Endüstri-İçi Ticaret Analizi: Tarım Sektörü Türkiye Örneği”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2017/19 (33), ss.45-51.

McCorriston, Steve ve I. M., Sheldon, (1990), Intra-Industry Trade and Specialisation in Processed Agricultural Products: The Case of The US and EC, Occasional Paper, Columbus, Ohio.

Narin, M., “Türkiye’de Pamuğa Yönelik Destekleme Politikaları ve Devlete Getirdiği Yük”, *Verimlilik Dergisi*, 2007, (1), ss.61-88. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/verimlilik/issue/21742/233792>.

Özkul, İdris, Yaşar Sarı, “Türkiye’de Tütün Sektörünün Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri”, 2. Ulusal İktisat Kongresi, İzmir: DEÜ İİBF İktisat Bölümü, 20-22 Şubat 2008.

Qasmi, Bashir A., Scott William F., “Nafta Intra Industry Trade In Agricultural Food Products”, *Department of Economics Staff Paper Series*, 1999, (99-2), s.138.

Sanayi Genel Müdürlüğü, (2015-2018) Türkiye Tekstil, Hazırgiyim ve Deri Ürünleri Sektörleri Strateji Belgesi ve Eylem Planı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, Ankara.

Saraçoğlu, Sıtkıcan, Işın Kortan, “Türkiye ve Seçilmiş Geçiş Ekonomilerinin İkili Ticaret Bazında Endüstri-İçi Ticaretinin Analizi”, Uluslar arası Sosyal Bilimler Kongresi, *I. Pjess Eurasian Socioeconomic Studies*, Pamukkale Üniversitesi, 2014, ss.45-70.

Saygın, Özge, Nevin Demirbaş, “Türkiye’de Kırmızı Et Sektörünün Mevcut Durumu ve Çözüm Önerileri”, *Hayvansal Üretim*, 2017/58 (1), ss.74-80.

Seyidoğlu, H., (1993), Uluslararası İktisat, (9. baskı), Gizem Yayınları, İstanbul.

Sezgin, Z., “Küresel Krizin İkinci Perdesi: 2011 Avrupa Borç Krizi”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2012/4 (2), ss.141-150.

Somel, Cem vd., (2012), Uluslararası Ekonomik İlişkiler 1-2, edit. Kerim Özdemir, Güven Delice, (1. baskı), Lisans Yayıncılık, İstanbul.

Şahin, D., “Türkiye’nin ve G-8 Ülkelerinin Endüstri-İçi Ticaretinin Statik Analizi”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2015/3 (3), ss.98-107.

Şentürk, C., “Türkiye’nin Seçilmiş Ülkeler İle Endüstri İçi Ticaretinin Endeks Yöntemine Dayalı Analizi (1990-2013)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014/2 (20), ss.207-230.

Takım, A., (2015), Uluslar arası Ticarete Giriş, (1. baskı), Ekin Yayınevi, Bursa.

T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, (2015), “Kırmızı Et Stratejisi”, T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Yayını, Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2014), “Hayvancılık Özel İhtisas Komisyon Raporu” (Rapor No: KB: 2873), KB, Ankara.

Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, (2020) “Deri ve Deri Mamülleri Sektör Raporu”, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Erişim Adresi: <http://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111> (16.10.2020).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Erişim Adresi: <http://rapory.tuik.gov.tr>> (23.10.2019).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Erişim Adresi: http://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (11.11.2020).

Uludağ İhracatçı Birlikleri, (2018), “Hollanda Ülke Raporu (Yaş Meyve Sebze Sektörü Açısından)”, UİB, Bursa.

Yıldırım, S., “2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010/12 (18), ss.47-55.

Yılmaz, Mutlu ve A., Özken, (2015), Dış Ticarete Giriş, (3. baskı), Gazi Kitabevi, Ankara.